

שיער ותספורת כמראה לשינוי ערכים בישראל

מחברי המאמר

עוז אלמוג עריכת לשון: ורד אייל סלדינגר

נוצר ב-10/17/2008 | עודכן לאחרונה ב-9/28/2010

מספרה באופקים

משה מילנר, אוסף התצלומים הלאומי - קוד תמונה D260-018
צברים שיער

רקע היסטורי

הבלורית כסמל תרבות

חלוצי העליות הראשונות היו ברובם מהגרים ממזרח אירופה, ועיצבו שיערם הושפע מהאופנה שהייתה נהוגה בין הצעירים באותם אזורים. התספורת המקובלת אצל הגברים הייתה "פרולטרית", כלומר, פשוטה, טבעית וחסרת השראה אמנותית, עידון או תחכום. היא הצריכה הכנה ותחזוק מינימאליים, ולחוב לא השתנתה במהלך חייו של הגבר. השיער היה קצר, אך לא גזוז-קרחת כדרך היהודים האורתודוקסים, ותאם את הנהג שרווח אז בקרב הגויים האירופיים.

את התספורת עשו בתוך המשפחה (אחד מבני המשפחה שהתמחה בכך).

במספרות קטנות שנפתחו בארץ בערים הגדולות כבר בתחילת המאה, או אצל גלבים שנדדו עם ילקוטם בין היישובים, זיכנו את לקוחותיהם באווור הראש ורענן הפריזורה.

סימן ההיכר הבלט בתסרוקות הגברית בתקופת היישוב היה משיכת כל השיער לאחור ויצירת מה שמכונה "מצח גבוה". הדבר נעשה בשתי צורות מקובלות: או שכל השיער נמתח במברשת או במסרק לאחור, או שפסקו "שביל" בצדי הגולגולת, משכו את ה"גדה" השמאלית (חלק הארי של הרעמה) לאחור, ול"גדה" הימנית הניחו להשתפל במורד הגולגולת. פאות הלחיים היו קצרות (בגובה נקב האוזן), מלבניות ומדוללות. משיכת השיער כלפי מעלה הבליטה את הצדעיים, ויצרה בקרב בעלי השיער המקורזל בלורית - כלומר פקעת שערות המזדקרת אל על בראש המצח.

כיוון שרק מיעוט מקרב היהודים בארץ היה בעל שיער עם מטען חשמלי נמוך (כלומר, חלק ומשיי), כיוון שלא היה נהוג אז להדק את השיער במשחה או להג עליו באמצעות תכשירים מפני פגיע השמש והמלח, וכיוון שאת השיער לא חפפו לעתים קרובות, בשל צמצום במקורות מים ובאמצעי חימום - רבים צימחו בלוריות. בקרב החקלאים, הבנאים, המשוררים ומנהיגי היישוב הייתה הבלורית פרועה יותר, ולפיכך גם "מתריסה" וסמלית יותר. זה נבע, ככל הנראה, מעצמאות גדולה יותר של אותם אנשים (המשוררים), מייצר התבלטות (המנהיגים), מחשיפה גבוהה לרוח ולשמש (הבנאים והחקלאים), מאידיאליזם יוקד, ומהקסקט החסי, שכיסה רק חלק מהראש וגילה בחזית אניצי שיער. אלכסנדר פן ונתן אלתרמן מדעו בעטרת בלוריתם, וכך גם ברל כצנלסון. לזקני העדה שאיבדו את שיערם הפך "הצמר ההיקפי" לתחליף-בלורית. את האופנה הובילו יצחק שדה, אברהם שלונסקי ודוד בן גוריון, שפקעת שיערם הלבן והצמרי בלטה על פדחתם הקירחת כצוקי קרח סביב אגם קפוא. התספורת המשונה הזו השתלבה ואף תמכה בתדמיתם כאנשים מעניינים, עצמאים, סגפנים, תקיפים וכריזמטיים.

הדור הראשון של הצברים אימץ בדרך כלל את התספורת של דור האבות, אך בתוכם - בעיקר בקרב ילידי הארץ, בני הקיבוץ, חניכי תנועות הנוער, הגימנסיות והפלמ"ח - הפכה הבלורית לקצת פחות מהודקת ומסורקת, ולכן יותר שופעת, פרועה ובלטת. אפשר גם לזהות בתספורת הצברית פחות סממנים רוסיים ויותר סממנים אמריקאיים, בהשפעת הסרטים ההוליוודיים והגיבורים האמריקאיים (גרי קופר, ג'וני ויסמלר, צ'רלס לינדברג וכו'). גם המודעות לתסרוקות כחלק מסגנון ואופנה חדשים גדלה בקרב הדור הצעיר.

עם זאת, כאשר מנתחים תמונות מחזור מאותה תקופה, מתברר שהבלורית ה"שובבה", ה"מצחייתית", ה"שרמנטית", המוכרת לנו כחלק ממיטתו הצבר, הייתה נחלתו של מיעוט בלבד. לחלק הארי של הגברים הצברים הייתה תספורת מזרח אירופית טיפוסית, בעלת מתווה חלוצי מובהק (משיכה אחורה ושביל בצד) - והשיער היה לחב מסודר, אף שלא עשוי למשעי. למעשה, רק בשנות החמישים הגיעה הבלורית הצברית, המוכרת לנו מהמיטתו, לעיצוב סופי ומובלט, והפכה לאופנה רווחת בקרב חניכי תנועות הנוער. אחת הדוגמאות הבלטות מופיעה בתמונתו של יעקב שבתאי (זאת שאימצה כעבור שנים תנועת "התחייה"), תמונה שהפכה לאחד המיתוסים הוויזואליים של הצבר. הבלורית הייתה לסמל לאומי משום שסימלה את המרד נגד הדת האורתודוקסית, את הבריאות, הוויטליות והיפי של "היהודי החדש", את זקיפות ראשה של האומה הישראלית, את הפרולטאריות הסוציאליסטית ואת הלוחם המוסקס, איש השטח.

הערה: חלק גדול מהתמונות שבהם מופיעים לוחמים ואיכרים בני הארץ צולמו בשטח ולא בחדר סגור (במסע, בנסיעה בג'יפ, במשלט, בעבודה בשדה וכו'). אפשר שגם כובע-הטמבל, כובע הגרב, הכומתה הצבאית - שלושם כובעים צרים שהכילו רק חלק מהראש וגרמו לשיער לבצבץ

הבלורית המשיכה להיות חלק אופנתי חשוב ממיטת הצעיר הישראלי עד סוף שנות השבעים, ושבה והופיעה בפזמון, בקולנוע, בספרות ובתמונות ה"איו ג'ימה" (Lwo Jimo), המסמלות את ניצחונות צה"ל. מ"ברן" (אברהם אדן), מפקד חטיבת הנגב, המניף את דגל הדיו בסיום מלחמת השחרור, עד הצנחן המביט לכותל המשוחרר בסיום מלחמת ששת הימים, ועד לתמונתו של יוני נתניהו בקובץ מכתביו - בכלם הבלורית נכחת כמעין דגל ציוני.

הקוקו והסרפן

בקרב חלוצות העליות הראשונות ובקרב הצבריות ניתן לזהות שני סוגי עיצוב שיער טיפוסיים: את הדגם הראשון אפשר לכוון בשם "דגם רחל המשוררת"; מדובר בעיצוב מזרח-אירופי איכרי טיפוס, הסלל שיער ארוך שמופרד במרכז הקרקפת ונאסף - באמצעות שרוך פשוט, סרט צבעוני, גומייה או סיכה שחורה - ל"קוקו" (שיער צנף על עורף), או לצמה אחכה, ולעתים יותר רחוקות לשתי צמות. לא במקרה זכתה הצמה למקום מיוחד בפנתיאון הסמלים הציוני - זאת תודות למשוררים ולפזמונאים הציוניים. "שולמית עוד צמתך ברוח/ שולמית, עוד סנדלך אדמון" כתב נתן אלתרמן (בפזמון "שולמית") וחיים חפר כתב בהמנון כיסופים נוגה: "הוא לא ידע את שמה, אבל אותה צמה/ הלכה עמו לאורך כל הדרך" (בפזמון "הוא לא ידע את שמה"). חפר, שאהב כל כך שיער נשים, הכריז ללא כחל וסרק: "שאם ארצה אבד עצמי לדעת/ אז רק בצמתך אבחר כחבל התליה" (בפזמון "האם האם") ויעקב שבתאי ביקש בעדינות מאהובתו: "שימי ראשך אצלי על ברכך/ בצמה השחורה אקלע לך פרח" (בשיר "לפנת ערב"). ה"קוקו" זכה אף הוא לאזכור במיתולוגיה הציונית, בזכות המנון הנוסטלגיה "איפה הן הבחורות הן/ עם הקוקו והסרפן".

את דגם התסרוקת השני אפשר לכוון "דגם מרלן דיטריך" - בעקבות השחקנית האמריקאית ממוצא גרמני, שהשפיעה רבות על אופנת הנשים בתקופתה. זהו דגם מודרני יותר מזה הראשון, והוא הושפע משינויים מעמדיים ותדמיתיים שהחלו להתחולל באותה תקופה בעולמה של האישה המערבית. את דגם התספורת הזה - ששאב השראה ממודלים גבריים - אפשר למצוא כבר בדור החלוצות (כנראה בהשפעת מניה שוחט וציפורה זייד, שהקדימה את כולן), אך הוא נעשה שכיח יותר בקרב הפלמחניקות והקיבוצניות. השיער נמשך כולו לאחור (לעתים עם שבל בצד) ויצר מעין בלורית (בדומה לדגם הגברי). אחריו נגזזו בקו אחיד בגובה הכתף, ולעתים אף גובה יותר - בגובה הלסת. בקרב המתולתלות ובעלות השיער הקשי יותר - ואלה היו הרוב - יצרה הגזיזה הקצרה מעין "שיח" בעל נפח באזור המפרקת, ששיווה לבנות מראה שובב וצעיר. אלכסנדר זייד (-1886 1938) סיפר על אשתו וציפורה וחברותיה לעבודת השדה: "לסג'רה הגענו [...] איש לא הכיר את ציפורה, שלבשה בגדי גבר [...] וכמה מלבב היה המראה: גזוזות שיער וחגורות אקדח, זריזות וקלות תנועה, דמות לנערים רכים" (מתוך: "כאן על פני האדמה, 1981, צור, פורת עורכים, עמ' 86).

חבישת מטפחת הייתה נהוגה בעיקר בקרב הנשים המבוגרות, אף שלא מטעמים דתיים, אלא לשם הגנה מהשמש. הצבריות הצעירות העדיפו כאפיה, שהייתה חלק מאימוץ סמלי הילידות, בהשראת התרבות הבדואית. בדומה לגברים, גם הנשים הצעירות בפלמ"ח ובתנועות הנוער הרבו ללכת בשיער פזור שהופקר לרוח.

בדומה לגברים, גם אצל הנשים ביטאה פשטות התספורת את פשטות ההליכות ואת הסגפנות הנזירית, המאפיינת חברת ספר חלוצית וסוציאליסטית. בתספורת הצנועה, הבלתי גנדרנית, והאחידה לכל - הן של הבנים והן של הבנות - השתקפה גם תרבות היחד, החברותא והמסירות לכלל, שאפיינה את התרבות הארץ-ישראלית.

קשירת השיער ב"זנב סוס" (בצרפתית: QUEUE DE CHEVAL) או קליעתו, וכך גם תספורת השיער עד הכתף, היו פונקציונאליות עבור נשים שבילו זמן רב מחוץ לבית (כך שמרו על מראה מסודר בתנאי שדה), וחסרו להן שירותי ספרות וקוסמטיקה זמינים. אך בתסרוקות הנשים הוצפנו גם קודים ערכיים. בדומה לגברים, גם אצל הנשים ביטא גילוי השיער התרסה אנטי דתית (כנאמר: "שיער באשה ערוה" - ברכ' כ"ד, ע"א), והוא שיקף התפתחות של צורת חיים יהודית שאינה כפופה לאיסורי הדת. הצמות או הקוקו שפיזו לתנועות הגוף - במיוחד בריקודי ההורה הסוערים - שיוו לבנות חזות ויטאלית וצעירה, וחיידו את דמותו המיתולוגית של הנוער הארץ ישראלי: יהודים חדשים - צעירים, בטחנים וחופשיים יותר. גם היציאה של האישה הציונית אל מחוץ לכותלי הבית, בהבדל מזו הגלותית הספונה אל ביתה ("כבודה בת מלך פנימה"), השתקפה בהסרת המטפחת, בהבלטת שפעת השיער ובהפקרתו לאיתני הטבע.

ה"בלורית הנשית" והתסרוקת הפשוטה שיקפו גם את היסוד השוויוני-קהילתי בתרבות הקיבוצית והפלמ"חניקות, ואפשר שהיה בהן הד רחוק ובלתי מודע לאלומות הקציר, שנאגדו עם האסיף - סמל לחברה חקלאית (ממחקרים שונים אנו יודעים שהתרבות הצברית חסרה שוויון אמיתי בן גברים לנשים, אך עצם השהות המשותפת בקני התנועה, בהכשרות ובבסיסים, והפעילויות המשותפות, שיקפו התקדמות גדולה במקומה של האישה בהיסטוריה היהודית והאנושית). הקוקו ביטא גם זהירות מינית וצניעות, המאפיינות חברה שעדיין נענית לקודים פורטינים (לכן, השיער הקצר ביטא כבר התקדמות בתחום הביישנות המינית, שהבדילה את התרבות הצברית מזו החלוצית). שיער הנשים ככלל היה בשנות הארבעים והחמישים מעין קוד אחטי (אברים אחרים היה אז הס מלהזכיר) ולא במקרה הוא מופיע בשכיחות גדולה יחסית בפזמון ובשירה החמנטית של אותה תקופה - בעיקר בזו של חיים חפר (אגב, השיער המתבדר והצמה המפזזת מקבילים לשמלה המתבדרת - כמסמן סמוי). כך למשל: "אולי כרעם היא צוחקת/עם חח לי תפרע תלתל" (חתי/חיים חפר); "אל תלכי לבד ילדה ברחוב בשיער גולש/ אל תעברי לבד ילדה ברחוב זה משחק באש" (אל תלכי לבד ילדה ברחוב/חיים חפר), "הרוח שט בשיערה" (איריסים/חיים חפר); "שוב לא יאיר אלי בחוף בעברך/ צחור החבצלת בשחור שיערך" (לילה בחוף אכזיב/ נעמי שמר); "שיערך הארוך, נערה, שיערך הקצר" (בלדה על השיער הארוך והשיער הקצר/יהודה עמיחי).

התספורת כטקס חינוכי

העלייה ההמונית עם קום המדינה הותירה חותם משלה על תרבות השיער ומסורת השיער הישראלית, ובמבט לאחור, גם על המיתולוגיה הלאומית.

אנשי רפואה, מורים ועובדי סעד במעברות הפעילו לחץ גלוי וסמוי על העולים הדתיים (בעיקר על תימנים), כדי שיקצו את פאותיהם המסולסלות – ועולים אלה, כמו גם המפלגות הדתיות, ראו בלחץ הזה כפייה אנטי דתית, וכך נוצר קונפליקט, שבעטיו התפטרה הממשלה הראשונה (הסיבה המרכזית הייתה למעשה מחלת הגזזת והכינים שהיו נפוצות בקרב העולים בכלל, ובקרב עולי המזרח בפרט). לימים קיבלה גזיזת הפאות ממדים מיתולוגיים חסרי כל פרפורציה (ולעתים גם מעוותים ממש) – בעיקר בקרב המנהיגות החרדית. הם השתמשו בה ככלי לניגוח החילונים על מה שראו כמכשח דרסני של "הוצאה לשמד".

הכמות העצומה של העולים שהגיעו ארצה הגדילה בבת אחת את אוכלוסיית צרכני התספורות בישראל. התספורת הייתה אז צורך בריאותי יותר מאשר אסתטי, וזאת בשל תנאי השדה והצפיפות בתוך מחנות-המעבר, המעברות ושינוי האוהלים. בעקבות העלייה גדל מאוד מספר הספרים והספריות, ונספו עשרות מספרות מאולתרות ומקצועיות. מקצת הספרים החדשים הגיעו עם דיפלומות וניסיון מחו"ל ומקצתם למדו את מלאכתם באמצעות הכשרה פורמאלית ובלתי פורמאלית בארץ. מקצוע הספרות היה פופולרי בין העולים – ובכלל זה בין המהגרים מארצות האסלאם – כיוון שהוא לא הצריך תארי השכלה ותקופות הכשרה ארוכות, ולא חייב קניית ציוד יקר (חובם הסתפקו במספריים ומסרק). גם הניידות וקהל הצרכנים הקבוע היו מיתרונות המקצוע. זו אחת הסיבות לכך שתוך שני עשורים השתלטו על ענף הספרות עולי ארצות האסלאם, שדחקו בהדרגה את הספרים המזרחי איחופים (יתכן שגם הזיקה הצרפתית של עולי צפון אפריקה תרמה לכך).

לצד התרבות החלוצית והצברית, שכללה מיעוט מוביל, התקיימה בשנות החמישים והשישים בערים הגדולות תרבות עירונית זעיר-בורגנית, שהוצנעה במיתוס הלאומי (היא החלה להתפתח למעשה כבר בשנות השלושים והארבעים). אף שאמצעי המחיה היו מוגבלים למדי, הצליחו המהגרים מחמניה, פולין וגרמניה ליצור לעצמם "אירופה קטנה", שבה לטיפוח החן, הסדר והניקיון מדע מקום חשוב. במרבית המספרות המקצועיות והמציאות שלטו עולים מאירופה, והן הפכו – כמו בתי הקפה – לאחד מאתרי הבילוי החשובים באותה תקופה – מקור לרכילות ולהחלפת זיכרונות על ארץ המוצא ובשפתה. בכתבת תחקיר על מכוני היופי (מאוקטובר 1956) דיווחה שושנה שגב, כתבת "לאשה", ש"המציאות הוכיחה כי מקצוע הספרות הוא מקצוע ששכרו ביצי, ורבות מהנשים שהיו עד כה עקרות בית, או שעבדו כתופרות, פקידות, זבניות וכדומה, החליטו לבחור במקצוע זה".

את הילדים (בעיקר הבנים) נהגו לקחת לספר לחב בערבי חג, והתספורת המחזורית נחשבה לחלק חשוב בחינוך למשמעת, לצייתנות ולסדר (תפישה זו משתקפת בסיפור הילדים הגרמני הקלאסי "הושע הפרוע", שתורגם לעברית בשנות החמישים). לרבים מילדי אותה תקופה מתויקת בזיכרון חווית הישיבה על הכיסא גדל-הממדים כשמעליהם מאיים התער ומזמזמת מכונת הגילוח, במשבצת של חווית רופא השיניים, כלומר כחווית השה המובל לעקידה.

במספרות הגברים הייתה התספורת קצרה ותכליתית, והשיח בין הלקוחות ובינם לבין הספר היה לחב על פוליטיקה, ספורט, פרנסה וכיוצא באלה. בערב שבת ובערבי חג היו מספרות הגברים הומות אדם. התספורת והתגלחת (שהייתה אז מאד מקובלת במספרה) היו חלק מטקס ההיטהרות לקראת היום הקדוש.

תספורת לעקרת הבית

את מספרות הנשים – שהיו מחוץ לתחום עבר גברים – היו פוקדות בשנות החמישים והשישים פעם בשבוע בעיקר גברות עבות-בשר בגיל העמידה, כדי לחפוף את שיערן ולהפיח בו חיים. עד להופעת מכשירי הפן החשמליים נהגו הנשים להחליק או לסלסל את שיערן (מתולתל נחשב אז יפה וסלסול אחר טווח נקרא (גם אז וגם היום) "פרמננט") באמצעות מסרק חשמלי ונייר (שעליו גולגל השיער). היו שהשתמשו בחוט ברזל שהוצע למכירה בחנויות הגלנטריה. את השיער היו כורכים סביב החוט, ואת החוט מסובבים, עד שהתקבלה צורה של חצי סהר.

בשנות החמישים הופיעו מייבשי השיער המקצועיים, ומספרות הנשים קיבלה את צבינה התיאטרלי. סבעי הייבוש הענקיים, שבתוכם "תפח" השיער כעוגת שמרים וקיבל את אוריריות הענגה, הפכו לאחד מסמליה של עקרת הבית ("הבלבוסטע") האשכנזייה.

המספרה לנשים נחשבה באותם ימים לטריטוריה שבה לגברים אין דריסת רגל, והתספורת לחלק ממהות תפקידה של הרעיה דאז: טיפוח הבית וטיפוח עצמה למען בעלה, למען השכנים ולמען "הסדר הטוב" (היום מכנים זאת בצחוק "יפה ואופה"). מקור ההשראה העיקרי היה הסטריאוטיפ הנשי האידיאלי שצמח בארה"ב בשנות החמישים – אישה נאה, כלים יפים וכיוצא באלה. העיסוק המורכב בהתקנת התספורת סימן לנשים צעירות את העובדה שנשיות איננה רק זהות מינית, אלא גם מקצוע שיש ללמוד, להפנים ולתרגל. מספרות הנשים תפקדה למעשה גם כמזרחי להחלפת רכילות ולקבלת עצות, וכן כמועדון קיטורים. בתוך מספרות רבות נרקמו מערכות יחסים מיוחדות בין הספריות ובין לקוחותיהן. הספרית הפכה לאשת סוד, ליועצת, לכותל של דמעות וניחומים. דפוס האינטראקציה בין ספרים ללקוחותיהם, והסיבות לקשר הרגשי שנוצר בין השניים, הם סיבה למחקר מעמיק. בינתיים אפשר לשער כי הספרית מתפקדת כמעין פסיכולוגית, אולי משום שהיא באה במגע אינטימי עם הלקוחה (קרובה אליה גופנית ונוגעת בשיערה, הנחשב לאיבר אינטימי); ואפשר שהקשר המיוחד נוצר גם משום שהספרית לחב עתירת ניסיון בשיחה עם לקוחות שתים באוזניה את צחתיהן (והרי הצרות של כולן דומות). יש להניח כי תפקידה של הספרית מתרחבים לתחום הפסיכולוגי גם משום שהארץ להתרכז בתספורת מחייב אותה להיות בעיקר למקשיבה ולא למספרת, ומעמידה אותה לפיכך בעמדת סיעע. גם הסיטואציה של הימצאות יחד שעה ארוכה תורמת להתגלגלותה של שיחת רעים בין הספרית ללקוחה, ושיחה כזו טבעה שתגיע איכשהו לצד האישי.

בשנות החמישים והשישים היו ה"חלים" השליטים הבלתי מעוררים בתרבות עיצוב השיער (לקוח מלועזית. בצרפתית: Rouleau באנגלית: To roll). בעזרתם, ובעזרת הספריי המייצב, עוצבה תספורת המראה האצילי, שכללה שיער עד הכתפיים בעל מראה גלי-פיסולי כמו כרטיב קיר מסולסלים של ארמון, או עיטור כתר מלכות. זהו מודל שהושפע מתסחוקותיהן המעוצבות של אלילות הבד הווליוודיות (שכונן "ונוס הבלונדינית") של

שנות השלושים והארבעים, ובראשן: ריטה הייווארט, מרלן מונרו, מיי ווסט, לנה טרנר, גרטה גארבו, ריטה הייוורת, ג'ון קרפורד, אינגריד ברגמן ולורן באקאל. התסרוקות החושנית-אצילית יצרה את המודל והסטריאוטיפ החדשים של האישה המודרנית: תעובת של עקרת בית, דוגמנית, נסיכה ומאהבת סוערת.

ה"מודה" הצרפתית השפיעה אף היא (דרך הז'ורנלים והסרטים המיובאים), והולידה בארץ באותה תקופה, את תספורת "הבננה", שפירשה יצירת מגדל שיער על הקודקוד באמצעות גלגול, תפיסתו בסיסת רבות (ראה תמונות של ז'קלין קנדי, מרים בן פורת, אורה נמיר). "הבננה" - שגלחה מז'ורנלים זרים של קולנוע וסריגה, והייתה אהודה במיוחד על נשים נשואות אשכנזיות - סימלה את הגעת האישה לפרקה ואת הפיכתה לאשת איש ולאם. השילוב בין הבלטת השיער הארוך מצד אחד, וארגון במתווה מסודר מצד שני, ביטאה מעין מיניות מאופקת.

התספורת כסמל של משמעת ואחידות צבאית

בעשורים הראשונים של המדינה התחזק בחברה הישראלית היסוד המיליטריסטי, וצה"ל הפך למעין תנועת נוער גדולה וטר היתוך תרבותי. במהלך השנים הצמיח צה"ל אופנות ונסיונות ישראליות רבות, והותיר חותם גם על תרבות עיצוב השיער. גזיזת שיערם של הגברים המתגייסים בבסיס הקליטה והמיון הפכה לחלק חשוב בטקס החניכה הישראלי - ביטוי לכניסת הצעיר הישראלי בעול המצוות הציוני, ולהפיכתו לבורג במנגנון הצבאי. גילוח השיער הוא מרכיב סמלי וטקטי כמעט בכל צבאות העולם המודרניים, והוא מבטא לחוב את המשמעת, האחידות, הסדר, הארגון והכפיפות לסמכות הארגונית. התספורת הצבאית הייתה ועודנה גם היום חלק ממה שהסוציולוג ארווין גופמן כינה "ביטול העצמות" של הארגון הטוטאלי, כלומר צמצום היסוד הפנימי-האינדיווידואלי לטובת ההיטמעות בגוף הביוקראטי.

חשיבותה הסמלית של התספורת בצבא יצרה את מסורת ענישת הסוטים, ובמקביל גם את מסורת ההתחמקות של ה"עבריינים". משחק החתול והעכבר בין שוטרים צבאיים ורס"רי משמעת לבין חיילים סוררים (בעיקר טיחנים), ששיערם צימח מעבר לתקן הצה"לי נעשה עם הזמן לחלק חשוב מהפולקלור הצה"לי, וסיבבו התהוו סיפורים משעשעים ואגדות לרוב.

חיילים רבים מצאו, ועדיין מוצאים, פראצות בפקודות הקבע הנוגעות לתספורת בצה"ל. הם מצליחים לבטא את טעמם, אישיותם ומרדנותם במוסכמות - ובמשמעת ליצור לעצמם נישא של אינדיווידואליזם בתוך המכשך הארגוני - באמצעות "סטיות" קלות. הפופולאריות הן: פאות קצת יותר ארוכות, קווצת שיער זעירה מאחור, והוצאת הבלורית מחוץ לסמתה. הפרצות בתספורת הצהלית משקפות גם את הנטייה הישראלית המוכרת לתתן ו"לתחמן" את המערכת הממסדית, לא להיכנע לתנכתיים חברתיים ולעשות "דווקא". במיוחד הרבו לחרוג מתקנות הצבאיות בתחום השיער חיילי היחידות המובחרות, שביטאו בכך את מעמדם המיוחס בקהילה הצה"לית.

חשיבותה של התספורת בצבא הולידה טקס ישראלי קצר של קבלת פנים לגבר המסתפר: חבטה עזה על העורף המגולח, שלווה בקריאה "ספיוסו!" / "שפיוסו" (מיידיש). היום מקובלת המלה "גרעה", ובמקום הטיפוח נהגים למשש ולטפף את השיער המגולח ("תביא לעשות סיבוב קטן על הגרעה שלך").

טריפונס, מייק ברנט ומהפכת ה"פושטקים"

בשנות השישים, לאחר סיום משטר הצנע, ועם התעצמותה הכלכלית של ישראל, חלה התפתחות גם בתרבות השיער. את מקומו של השמפו המקומי מתוצרת "שמן" החליפו תוצרים חדשים, שמקצתם יובאו מחו"ל. גם תכשירי עיצוב השיער וקישוטו החלו להשתכלל ולהתגוון (תרסיסים, מסרקות, מברשות, מייבש שיער ביתי, קוקיות, קשתות וכו') וכך גם התספורות והתסרוקות (בעיקר לנשים).

באותה תקופה החלו להגיע ארצה בהדרגה הדי מהפכת הנוער, ואיתם גם התספורות, שהיוו חלק חשוב מסמלי המהפכה. ההשפעה חלחה ארצה בעיקר דרך סרטי הקולנוע ולהקות הקצב שהוקמו בזו אחר זו, ומקצתן החלו להופיע על במות הדיסקוטקים החדשים שנפתחו ברמלה ובדרום תל אביב. בהשפעת הזמרים, שהיו הראשונים לאמץ את תספורות תרבות הרוק'נרול, החלו צעירים - רובם בני עדות המזרח - לחקות את ה"כרבלות" המפורסמת בסנס ג'יימס דין, איב מונטאן, מרלון ברנדו, אלביס פרסלי (כל אחד מגיברי התרבות הללו יצק לתספורת גוון ייחודי משלו והוליד תת-ז'אנר). את המראה השמנוני, שהפך את השיער למקשה אחת צמיגה וגמישה והעניק לו את המראה הפלסטיקי המבריק, השיגו באמצעות משחות מאולתרות. מעטים הצליחו לרכוש את משחת הברילנטין - אותו וקס שמנני שהפך לסמל דורי בארה"ב - שנחשבה בארץ למוצר יקר ערך. אופנת השיער המבריק הושפעה מברק המכוניות שהפכו אז למוצר המוני בארה"ב, ומאופנת הפלסטיק שהחלה להתפשט בעולם המערבי. אימוץ התספורות האמריקאיות ביטא וקידם את ראשית השתלטותה של התרבות האמריקאית הפופולארית על החברה הישראלית - תרבות שלימים תטביע את ישראל בים של קוקה קולה וגל לשיער.

במקביל להשפעה מארה"ב חדרה ארצה השפעה צרפתית איטלקית ויוונית, דרך מועדוני הביזור העממיים בפרו. המודל האיחפי - שפיתחו זמרי ה"סאן רמו" - דמה לזה האמריקאי (בעיקר למודל "קליף ריצ'רד") אך במקום הגל המייצב (שלא התאים לאקלים החם ולאבק המזרח תיכוני) אומץ הפן ("יבוש שיער תוך סירוק במברשת), שניפח את השיער, קיבע אותו במבנה קשיח והקנה לו מראה "קסדתי". האוזניים כסו בשיער שהוחלק והודק לשני צדי הפנים עד למטה מהסנטר (אורך שנחשב עד אז לנשי בלבד). הזמרים מייק ברנט וטריפונס - שהיו פופולאריים מאד באותה תקופה - ולימים גם שימי תבורי, אבנר גדסי וזוהר ארגוב - תרמו רבות להפצת המודל החדש, שאותו קלטו בעיקר מי שכוננו אז בבזז מתנשא "פושטקים" (כלומר נוער רחוב ממוצא מזרחי). ה"פושטקים" הושפעו מהדגם האיטלקי צרפתי, הן בשל הזיקה לתרבות הים תיכונית (ובעיקר לזמר הים תיכוני), והן משום שהיה בו משהו יותר זוהר ואקסטרווגנטי, הקוסם לאנשים פשוטים - משהו המנוגד לעוני ולעליבות שבה גדלו וחיו. תספורת ה"טריפונס" הייתה אפוא מעין פיצוי - היא אפשרה לאדם חסר אמצעים להיראות זוהר ולהרגיש זוהר, גם כאשר חייו לא היו ממש כאלה.

במבט לאחור נראה כי אימוץ התספורת החדשה היה מעשה אמיץ וחשוב של הפגנת עצמאות והתרסה תרבותית, שכן הוא חייב את הצעירים לא רק למרוד בהוריהם (רובם באו ממשפחות מסורתיות) אלא גם להתגבר על מכש הקו האחד והסגפני-נזירי שהפעילה התרבות הציונית. בהרמת השיער הרימו ה"פושטקים" בלא יודעין את נס המרד העדתי, ובניפוחו ניפחו לראשונה את החזה המזרחי. הם כמו שידר, אנחנו מתחברים למוסיקה הים תיכונית - שעשתה אז את צעדיה הראשונים בארץ, בעיקר בשמחות משפחתיות ובמועדוני לילה - ולא לשירי ארץ ישראל האשכנזים; ובאותה מידה אנחנו מתחברים אל גיבור אותה מוסיקה ולא אל הגיבורים האשכנזים המייצגים את ההגמוניה האשכנזית. שימי תבורי, אבנר גדסי וחבריהם לזמר המזרחי הישראלי, ייזכרו אפוא כחלוצי תרבות ופורצי הגטו המזרחי, לא רק בשל המוסיקה המזרחית שהחלו להפיץ ולפתח, אלא בשל תספורתם האנטי-צברית, שתרמה להפיכתם ל"מוטג" חברתי ולסמל דורי. אפשר שלתסרוקת ה"סן רמואית" הידועה של דוד לוי, שעלה לגדולה לקראת סוף שנות השבעים, יש חלק מסוים בהפיכתו לאחד מסמלי המהפכה המזרחית בארץ ולאחת הדמויות הסטגוניות והמעניינות בתרבותנו. גם דויד לוי כמו שידר בעקיפין: כשם שאינני מתבייש במבטאי המזרחי, בזיקתי למסורת ובמשפחתי המורחבת, כך איני מתבייש, ואף גאה, בתסרוקתי המעט "פושטקית" - אף שרבים לועגים לי בגללה.

השיער כאחד מסמלי מהפכת ילדי הפרחים

לקראת סוף שנות השישים ותחילת שנות השבעים, גם הצעירים האשכנזים החלו לגלות סימני מרידה קלים, והדבר נתן אותותיו בשיערם. סגנון החיים וצורת החשיבה ההיפית, מבית היוצר של ילדי הפרחים האמריקאים, החלו להגיע ארצה, דרך המתנדבים בקיבוצים, התקליטים, הפזמונים ברדיו, סרטי הקולנוע וז'ורנלי הפנאי הפופולאריים ("העולם הזה", "לאישה", "להיטון" ועוד), והותיח את חותמם המצטבר על עולם הצעירים. גם הפעם, הראשונים שנענו לאתגר היו האמנים. אחד הראשונים שביטא את השינוי היה דן בן אמוץ - אז דמות נערצת ומשפיעה על בני מער - שוויתר על תספורתו הצברית לטובת רעמה היפית חדשה. 1971 הייתה שנה חשובה בתולדות הפופ העברי, וכך גם בתולדות השיער. על במות תל אביב עלתה גרסה עברית של המחזמר "שיער" בכיכובם של צביקה פיק, גבי שושן ועוזי פוקס. פיק אימץ את תספורת ג'ון לנון (שיער גולש במורד הגוף באורך שהיה מקובל עד אז בקרב נשים בלבד). התספורת, או ליתר דיוק ה"אנטי-תספורת" הפרובוקטיבית, הדגימה את הציבור, וסייעה לפיק להפוך לגיבור מקומי בקרב בני מער (בעיקר בקרב בנות הנוער). עוזי פוקס אימץ את המודל ההיפי המקביל: תספורת ה"אפרו", בהשראת ג'ימי הנדריקס, בוב מרלי, הג'קסונים וה-Bee Gees.

ב-1970 עלתה על המרקע תכנית השירים והמערכונים "לול", בכיכובם של אריק אינשטיין, שלום חנוך, צבי שיסל, יהונתן גפן, אורי זוהר, שמוליק קראוס וג'וזי כץ, ואחר כך גם התקליט הפופולארי "שבלול", והסרט רב החשיבות "מציצים" (בבימויו של אורי זוהר). כל כוכבי התכנית, התקליט והסרט אימצו את מתכונת השיער הרחקי "הבוב דילני" לאמור: רעמה גדולה ומתולתלת בעלת מראה מוזנח (shaggy) במתכוון, ופאות לחיים ארוכות ושעירות. תספורת זו הייתה פופולארית במיוחד בקרב שחקני כדורגל, ודרכם גם התפשטה בקרב האוהדים (ראו שווגר, שפיגל, שום, בלו וכו').

אופנת פאות הלחיים הארוכות, כמו אופנת "מכנסי הפיל" לא החזיקה מעמד זמן רב, אך השיער הארוך-מוזנח הפך לתו תקן בקרב גברים צעירים בכל שנות השבעים ובמחצית הראשונה של שנות השמונים. גם ה"פוני" - השיער הגולש לפני עד קו הגבות (מה שכונה באנגליה ובארה"ב "Beatles-cut"), נעשה באותה תקופה נפוץ למדי בהשראת להקת החיפושיות, וגם בו היה מרכיב אנטי צברי - בשל היותו ניגוד לבלורית המונפת אל על.

מבקרי המוסיקה והקולנוע מרבים להציג את המוסיקה שיצר חנוך ואינשטיין, ואת תכני המערכונים והסרטים של שיסל וזוהר, שנעשו באותה תקופה (בעיקר "מציצים"), כנקודות מפנה בהתייחסות החברתית אל הצבר המיתולוגי. לאבחנה זו יש להוסיף שלצד המסומנים התוכניים, גם המסומנים החזותיים של אותם יוצרים מקוריים ביטאו התרסה כנגד המודל הצברי, והשפעתם על הגימניסטים ונערי הקיבוץ בארץ הייתה לא מבטלת - כפי שניתן להבחין מתמונות המחזור של שנות השבעים.

במבט לאחור נראה שהתסרוקת ההיפית, שהחליפה את מודל השיער של תנועת הנוער החלוצית, הייתה הסדק הראשון בתרבות תנועות הנוער החלוציות. השיער הארוך (הבלתי "מוסדר" בעליל) היה חלק ממכלול שלם של סימנים של מרד נעורים במסוד: מכנסי ג'ינס צמודים, נשיקה "צרפתית", מיניות פתוחה, משקפיים עגולים, מוסיקת הקצב, מודעות עם תרמיל וגיטרה, עישון "גראס" ועוד. לא במקרה המילה "היפי" הפכה בפי רבים מהמבוגרים באותה תקופה למילת גנאי לבעל תספורת ארוכה, שפירושה "ריקני", אגואיסט, נרקסיסט ואנטי-אידיאליסט - ובקיצור נוער "שיצא לתרבות רעה".

הנשים הישראליות הצעירות הושפעו גם הן ממהפכת ילדי הפרחים, הגם שבקרבן הייתה ההשפעה מתונה יותר מאשר בקרב הגברים, וגם השינויים בולטים פחות. מודל השיער הנשי החדש כלל למעשה ארבע גרסאות: הראשונה היא תספורת "האישה העובדת", לאמור: שיער עד הכתף, מסולסל קלות עם שביל באמצע. את ההשראה ומקדם ההתפשטות לתספורת הזו נתנו סוכבות אמריקאיות פמיניסטיות שהחלו לזהור בשמי הוליווד, ובראשן ג'ין פונדה, ג'יל קלייבורג וגולדי הון (ואצלנו ג'וזי כץ, חווה אלברשטיין ומאוחר יותר אורלי יניב). המסומן העיקרי של התספורת הזו היה השילוב בין גבריות לנשיות: "חצי קצרה חצי ארוכה", מטופחת אבל פשוטה. הגרסה השנייה היא תספורת קצרה (קצת מתחת לאוזן), של שיער חלק, מנפח ומיוצב באמצעות ספריי. סגנון זה הושפע מתספורת ה-bouffant שהייתה פופולארית באירופה כבר בשנות השישים. בישראל מוכרת בתספורת זו אשת הטלוויזיה דליה מזור, שתספורתה השפיעה על אופנת השיער של נשים בארץ, בעיקר של "נשות הקרירה". הדגם השלישי היה שיער ארוך, חלק ופזור, עם שביל באמצע או "פוני", שביטא את ה"חזרה לטבע" ואת הרוח "החזקה" של התרבות ההיפית. את ההשראה העניקה אלי מקגאר חסכת סרט הפולחן "סיפור אהבה", ואצלנו הזמרת אילנית (חנה גת). הדגם הרביעי היה שיער הפעמונים (ארוך, פזור ומסולסל), שנצטר בהשראת מוסיקאיות שחוחת כמו אריטה פרנקלין. הזמרת יהודית רביץ, ואחריה נרית גלרון, תרמו להפצת המודל הזה בארץ, שהיווה שילוב בין תרבות תנועות הנוער לתרבות הרוק האמריקאית. כל הדגמים לעיל צמחו בהשראת התנועה הפמיניסטית, והם התאימו לנשים שלא היה להן זמן לשבת

שעות ארוכות במספרה והחלו להשתלב בעולם הגברי (ולפיכך גם לאמץ מודלים גבריים). השיער הקצר או ארוך-פזור שידר סוג חדש של מיניות פתוחה, שגם היא הלכה והתפתחה במערב בעקבות המהפכה הפמיניסטית (על כך בהרחבה בהמשך).

שעת השחורדינית

בשנות השמונים, עם תהליך הקפיטליזציה של החברה הישראלית והיפתחותה למוצרים מערביים, חלה התפתחות גם בענף המספרות. ספרים אימצו שמות לועזיים, בדרך כלל עם צליל צרפתי (צרפת היא עדיין מקדש האופנה הבינלאומית). כך, למשל, חוד הפך לדייז, יעקב לז'אק, חנה לאנה ורחל לראשל. המספרה עברה הסבה סמאנטית ל"בטיק לעיצוב שיער" ול"סלון לתסרוקות", ועיצובה נעשה אך ורק יותר לסלון ביתי או ללובי בבית מלון. בתקופה זו צמחה דמותו הסטריאוטיפית למחצה של ספר-הנשים, ידידן הנאמן של המספרות ואיש סודן הפיקח, דמות שקיבלה עיצוב קריקטוריסטי בסרט הבורקס "ספר נשים" בכיכובו של זאב חוח (1984). מונחים מהסרט כמו "בומברד בומבי" ו"טוטו קארה ליברל" הפכו לימים (בשנות התשעים) לחלק מתרבות סרטי הפולחן (קאלט) של צעירים, ולחלק ממגמה תרבותית של נוסטלגיה פוסט-מודרנית (המכונה אופנת ה"רטרו").

יצאתן של הנשים לעבודה, והתפתחות הקריירה, שבו הכול צריך להיעשות במהירות וביעילות, הולידו אופנת שיער נשית המשלבת יופי, מחיר נוח ואלגנטיות. בביגוד כונתה המתכונת החדשה אופנת ה"קז'ואל", או "ספורט אלגנט", ובתספורות - אופנת ה-"Wash and Go", קרי: חיפיה ומריחת ג'ל או מוס, שהתאימו לאלקלים, לטמפרמנט ול"פרמננט" הישראלי. תספורת הקארה (שראשיתה כבר בשנות השלושים בארה"ב) פותחה והותאמה באותה תקופה (בין השאר על ידי הספר האנגלי וידאל ששון) לעידן החדש, ונעשתה פופולארית מאד גם בארץ.

השפע הכלכלי החדש של שנות השמונים הביא להתפתחות תרבות החגיגות המשפחתיות הגרנדיוזיות, שבהן לסלני הכלות היה תפקיד חשוב. עיצוב התסרוקות לחתן, ובעיקר לכלה בבוקר החתונה, וצילום הזוג המלכותי על רקע חמנטי-מתקתק, נעשו לחלק ממרכיבי טקס החתונה והחלום הישראלי החומרי. התספורת המקובלת לכלות הייתה תספורת עם נופך קיטשי-זוהר (מעין מימוש החלום של נסיכה/כוכבת/דוגמנית ליום אחד), לאמור: הרבה סלסולים ועיטורים שהפכו את התסרוקות למעין אגרטל פרחים. התספורת הקיטשית שיקפה את עליית המעמד הבינוני החדש בחברה הישראלית - זה הרצה "הכול ובגדול" - ואת הפיכת התרבות הישראלית לתרבות של נב-רישים.

בתקופה זו חל גם צמצום הדרגתי של ההבדלים והסממנים העדיניים. חלק מהדור הצעיר של עולי ארצות האסלאם - דור ילידי הארץ - עבר מובילות חברתית, והדבר ניכר באימוץ סגנון חיים חדש - מערבי ביסודו. מי שגרו בילדותם בשיכון "רכבת" צפוף, החלו לרכוש בהדרגה דירות מרוחות ואף קוטג'ים; מי שגדלו במשפחה מסורתית מרחבת ילדים, החלו להקים משפחה גרעינית עם לא יותר מארבעה צאצאים. אלה זכו לשמות ארצישראליים (מירב, לימור, אלון, דפנה, תום וכו'), שהיו חידוש ביחס לשמות המסורתיים של הוריהם (משה, שמעון, חוד, רחל, מרים וכו'); מי שהוריהם לא עלו על מוטו מאז עלייתם ארצה, החלו לתייר בחו"ל. מי שהוריהם נסעו באוטובוסים בלבד, יכלו לראשונה להרשות לעצמם מסננת חדשה. השינוי התבטא גם בזיקות אופנתיות, ובתוך אימוץ תספורות ותסרוקות מודרניות יותר. רבות מהנשים - ובכלל זה נשים ממוצא מזרחי - החלו לצבוע את שיערן לבלונד מלא או לפטי בלונד - אופנה שזכתה לימים לכינוי "שחורדינית". בדור השלישי (של שנות התשעים) היטשטשו עוד יותר ההבדלים בין "מזרחיים" ל"אשכנזים" ומגמת האמריקניזציה נעשתה גם היא סוחפת יותר (על כך בהמשך).

המראה הפוסט-היפי

בשנות השמונים החלה להתעצב השקפת עולם ישראלית חדשה, שמרכיבי היסוד בה היו: "לקיחת החיים בסבאבה", ציניות ואירוניה כלפי "כל מה שזז", ובעיקר כלפי גילויים של "פלצנט" (-כבדות ורצינות יתר), אהבת הנונסו, ואי רתיעה מסמכות. אפשר שכאן המקור, או לפחות אחד המקורות, לתספורת ה"פיח" הקוצצה. התספורת הזו שאבה את השראתה מאופנת ה"סקינהדס" (Skinheads) ומלהקות הפאנק האנגליות של "הגל החדש" (New wave Punk Rockers), ובראשם להקת ה-Sex Pistols, שהקימו ב-1976, מלקולם מקלאח, מוזיקאי ואמרגן, ובת זוגו, המעצבת האקסטרטית וויאן ווסטוד (שניהם פתחו ב-1971 בלונדון חנות אופנה בשם let it rock). בדומה לסקינהדס (Skinheads) וללהקות הגל החדש, שביטאו בתספורתם אופוזיציה לא רק לממסד האנגלי אלא גם לדור ההיפים שקדם להם, כך הצעירים הישראליים קוצצו הבלורית ביטאו בתספורתם - אפשר שבלי דעת - מרד דורי כפול (או יותר נכון התרסה של ייחוד): גם בממסד וגם בדור ילידי הפרחים הישראליים שקדמו להם.

השפעתו של הרוק האנגלי ניכרת באותה תקופה לא רק בתרבות האופנה אלא גם בתרבות המוסיקה שהתפתחה בארץ. להקת "משינה" והזמרת סי הימן הן דוגמאות בולטות. ככלל, הרוק האנגלי היה, ועודנו במידה רבה, אחד מסמני האופנה - בעיקר אופנת השיער - בארצות המערב. גם כיום אפשר לראות את וויאן ווסטוד בת ה-67 עולה למסלול אחרי תצוגת האופנה שלה, ובין תלתליה שתי קרני-שד אנטי ממסדיות.

בשנות התשעים התווספו לתספורת הקוצצה המערבית אלמנטים חזותיים נוספים: פאות לחיים ארוכות, אך לא שיערות (מילימטרים ספורים מעל העור), דקות ובעלות עיצוב גרפי (שפיצים, משולשים ישרי זווית וכו'). גם הזקנקן הזיגמונדי המהוקצע נעשה פריט פופולארי מאד, והשלים את מראה ה"אפי החדש" (אולי מחמת רמיזתו לערוות אישה).

אפשר שה"לפלים" בחרו בתספורת קוצצה לא רק כתוצאה מההשפעה הגוברת של מקורות מערביים, אלא גם מתוך רצון (בלתי מודע בעליל) לקבור את מודל הצבר. המראה הקצוץ, המזכיר במשהו יצולי שואה ופליטים, כמו שם ללעג את שפע השיער והבלורית המתבדרת של הצבר המיתולוגי. ואכן, בתקופתם, בעקבות מלחמת לבנון, עמד המודל הצברי בפני מתקפה תקשורתית, אמנותית והיסטוריוגרפית כוללת - מתקפה שסימנה את תחילת העידן ה"פוסט ציוני".

פולחן השיער בעידן העצמי

כפי שהוזכר לעיל, שנות התשעים הן שנים שבהן נעשתה האופנה בעולם ובישראל לפולחן חברתי מרכזי. חשיבותו העולה של אתוס הבריאות ושימור-הנעורים, והסגידה ליופי החיצוני, לצד התפתחות תרבות הצריכה ההמונית, העלתה את הדגמים (שהם בעלי מראה בריא, צעיר ויפה) למעמד של גיבורי תרבות. איכויות גופניות נעשו קריטריון מרכזי בליהוק מגישי טלוויזיה ושחקנים לסדרות טלוויזיה פופולאריות - לא פחות, ולעתים קרובות אף יותר, מאיכויות אינטלקטואליות וכשרון משחק - ושיער הפך לפיכך למשאב סטאטוס חשוב.

הדור הצעיר החל שוקע בטיפוח קדחתני של המראה החיצוני - ובכלל זה תספורות ותסרוקות - כחלק מתרבות נרקיסיסטית, הסוגדת לעצמי. לא במקרה המילה "ראש" - שהיא תמצית העצמות - מככבת בסלנג הישראלי בשנים האחרונות: "לא בראש שלי", "ראש אחד", "ללכת ראש בראש", "ראש כחול", "לתפוס ראש", "לסדר ת'ראש" וכו'.

יפים ויפות, עם תספורות מוקפדות ואופנתיות, ממלאים את היומנים לתלמידי בתי הספר היסודיים ואת עיתוני הנער, ובאותה מידה גם את ערוצי הילדים והמשפחה. הביקורים בחנויות אופנה ובמספרות - שמספרן עלה מאד בשנים האחרונות - נעשו שכיחים ותכופים, הן בקרב בנים והן בקרב בנות.

בישראל היו ב-1997 כ-4000 מספרות. מתוכם כ-60% באזור המרכז. בתל אביב 1286 מספרות, בחיפה 470 מספרות, בירושלים 263 מספרות, באזור הצפון (אז, אזור חיוג 06) 222 מספרות, בדרום - 232, באזור חיוג 08-220, בנתניה דרומה עד תל אביב - 316 מספרות. מחזור המכירת בענף מוערך בכ-100 מיליון דולר. (מתוך תקליטור זהב - דפי זהב, ומדריך הטלפון 1997). תספורת גבר במספרה ממוצעת עלתה באותה שנה בין 25 ל-50 שקלים; תספורת אישה - בין 50 ל-150 שקלים. סך עלה בין 60-30 שקלים, וצביעה - 120-250.

המספרה הקטנה, הצנועה, חסרת האמצעים ולעתים אף המאיימת של ראשית המדינה, הפכה בשנים האחרונות למכון יופי משוכלל, המזכיר מועדון קאנטרי קלאב, שבו "מנקים את הראש" תרתי משמע. אפילו חפיפה היא כבר לא "חפיף", ובכל מספרה זוכה המסתפר לטיפול יסודי מידי ה"חופף/ת" כשלב מקדים לתספורת (לא לשכוח להשאיר טיפ!!). מספרות היוקרה גובות מחירי עתק לתספורת, ומקצוע הספרות - המכונה היום "עיצוב שיער" - נעשה ליותר מבוקש בקרב הנער.

העלייה בחשיבות השיער הביאה לעלייה בחשיבות החברתית של ספרי הצמרת, והדבר ניכר בטיפול האח"מי שלו הם זוכים במדורי הרכילות ובכתבות הצבע בעיתונות. ספרי הצמרת - כדוגמת שוקי זיקרי, מישל מרסייה, מריס פרץ, דניאל ארמי, ז'קלין ואביגדור ליכטנשטיין - הם זן מיוחד שצמח בישראל, הניכר בשישה מאפיינים: מקצועיות גבוהה, חדשנות בתחום אומנותם, מחירים גבוהים, לקוחות ידועים, צוות עובדים רחב (ספר הצמרת הוא לחב מעון מאסטרו, המעסיק שוליות רבות, ולחב גם בעליה של רשת מספרות), ושמהם הוא מותג מוכר. הספר שוקי זיקרי למשל, חלש בראשית העשור הנכחי על אימפריה משפחתית שכללה 130 עובדים, שש מספרות, שלושה בתי ספר לספרות וקו מוצרים לשיער. ההבלטה שבה סוקרה בזמנו פרשת הרצח וההתאבדות המזעזעים של הספר דוד אפטה (ב-1997) מהווה אינדיקציה לחשיבותם של הספרים כגיבורי תרבות.

גם בתרבות הקניות משתקפת עליותו של אתוס טיפוח השיער. החנויות ורשתות השיווק מלאו במכשירי שיער ותכשירי שיער לרוב: שמפואים, ערכות ביתיות לצביעת שיער והזנתו, קרמים, מוסים ו"מסכות" לטיפוח גמישות, רכות וברק השיער, ספריי לעיצוב וייצוב התסרוקות, תרופות לטיפול במחלות קרקפת ונזקי שיער (כינים, קשקשים, שיער יבש, נשירה וכו') מסרקים, מברשות, מכונות חשמליות לגיזום שיער, ושפע בלתי נגמר של קישוטי שיער. בכלל, דומה שהטיפול בשיער הפך בתקופתנו לעיסוק מורכב, המשלב רפואה, אמנות וגננות, והוא מהווה חלק אינטגרלי מהווי החיים המשפחתי.

סממנים בולטים בעיצוב השיער

שנות התשעים מתאפיינות במגוון גדול של סוגי תספורות ותסרוקות ובאופנות קצרות טווח. עוד לפני שהשתרשה אופנה, מגיעה חדשה הדוחקת את קודמתה. חרף השוני, אפשר לאתר כמה סממנים שכיחים בעיצוב השיער בארץ (אני מתייחס כאן בעיקר לצעירים חילוניים):

השפעת הגלובליזציה

המאפיין הראשון הוא איבוד הסגנון המקומי, והשפעה הולכת וגוברת של סגנון וטעם בינלאומי. יבוא המודלים המערביים ארצה נעשה בעיקר באמצעות העיתונות, הטלוויזיה והקולנוע. הבלורית הצברית יוצאת מהאופנה, וכך גם הקוקו הנשי. היחידים שעדיין משמרים את האופנה הצברית, בתחום השיער כמו בתחומים אחרים, הם אנשי "הכיסות הסרוגות", ודבקותם העיקשת בתסרוקות הצברית משקפת את דבקותם העיקשת באתוס הציוני. נכון הוא שכבר בתקופת היישוב וראשית המדינה הושפעה התסרוקות הישראליות ממודלים זרים, אך ההשפעה הייתה יחסית מתונה, והיא חסנה על ידי אתוס "תוצרת הארץ", ועל ידי אידיאל הסגפנות הנזירת החלוצית. גם סגירתה הגיאוגרפית והתקשורתית של ישראל מיתנה השפעות זרות.

בשנות התשעים, בעקבות פריצתה של מהפכת התקשורת בישראל, גדלה בצורה דרמטית המגמה לייבא מודלים התנהגותיים מחו"ל. תסרוקות

מספרת נשים ברחוב שינקין בתל אביב
הגס פין, אוסף התצלומים הלאומי - קוד תמונה D362-073

פארה פוסט (הווילון המשוך למעלה משני צדי הפנים) שעשתה קמבק (ראשיתה בשנות השמונים המוקדמות), תסרוקות ה-WWF (גילוח הפאות מעל קו האוזן והותרת בדל שיער בעורף), תספורת החלרסקייט/סימפסון/ליגת ה-NBA (המברשת על הפדחת), התספורות הצבעוניות והרטובות מבית היוצר של ה-MTV (צבע, ג'ל וכו') והתספורות היאפיות, בעלות הקו הנקי המוקפד, השייכות בפרסומות המיובאות ובסדרות הטלוויזיה האמריקאיות ("בורל" הילס 90210", "חברים", "מלחז פלייס", "סיינפלד", "פרקליט אל איי" וכיוצא באלה) - כל אלה הן דוגמאות בולטות לתסרוקות מערביות שנהיו פופולאריות מאד בארץ בקרב קבוצת שונות באוכלוסייה. ההשפעה נעשתה כה משמעותית, עד כי מקובל שצעירים מבקשים היום מהספרות "תספורת קלי", תספורת "זונה", תספורת רייצ'ל, תספורת "ספייס גירלס", תספורת לאונרדו דה קאפריו, תספורת דויד בקהאם, וכיוצא באלה.

אופנת היוניסקס כביטוי פמיניסטי

אחד המאפיינים החשובים והבולטים בתחום עיצוב השיער הוא טשטוש ההבדלים בין התסרוקות הנשיות לאלה הגבריות. גברים צעירים מושחים היום את שיערם במוס וצובעים אותו בגוני בלונד ואדום (על משמעות הצבע גם בהמשך), קולעים צמה או קושרים קוקו (על פי המתווה המסורתי היפני), פוסקים שביל במרכז הפדחת (נהג שבעבר היה מקובל רק בקרב נשים) ומאמצים תספורות שנחשבו בעבר לקלאסיקה נשית (למשל, תספורת ה"קארה" או אסיפת השיער הארוך בקשת). יש שאף מורטים את שיער החזה כהשלמה למראה הנקי והחלק שהם מבקשים לשוות לעצמם. גם פאות-הלחיים הדקות, המעצבות בקו עדין, שבהן מתגדרים צעירים רבים, קרובות בחוץ למודלים של יופי נשי מסורתי.

תופעת הגברים המאמצים סממנים חזותיים שנחשבו בעבר נשיים איננה ייחודית היום רק לתחום השיער, אלא גם לסממני חיצוניות אחרים, כגון: קישוט הגוף בעדיים (באוזן, באף ובמקומות אחרים - Piercing), ולבישת בגדים בגונים ובעיטורים שנחשבו בעבר לנשיים. את האות והלגיטימציה לאימוץ סממנים נשיים על ידי גברים צעירים בארץ נתן בראשית שנות התשעים הזמר אביב גפן, שמשח את שיערו בג'ל וצבע אותו בכתום ואדום (לגפן קדם צביקה פיק, אך השפעתו הייתה צמעה בהשוואה לזו של אביב גפן). גפן לא המציא כמובן את האופנה האנדרג'ינית, אלא הושפע מכוכב חזק מערבים כמו דויד בואי, בוי ג'ורג', מייקל ג'קסון ופרינס, אך הרקע האישי שלו (צאצא למשפחת הדיינים) הפך את מעשהו לסמלי יותר, וסייע לו לקבל לגיטימציה חברתית. גם כישוריו המוסיקליים והתכנים של שירו (שירי מתבגרים) תרמו להפיכתו למודל התנהגותי לזר חדש של בני תשורת.

הנשים הישראליות, כמו אחיותיהן בארצות המערב, נעות אף הן - מבחינת אופנת השיער ובכלל - בכיוון האנדרג'יני. הן מאמצות את התספורת הקרחית-נערית בנוסח הזמרת שינייד א'קונור והשחקנית גרייס ג'ונס, מושחות שיערן בג'ל שמנוני (מנהג שמקורו גברי) ומאריכות את פאות הלחיים. קיימת גם נטייה "לחספס" את התספורת בסממנים "קוצניים" וא-סימטריים, וליצור במכוון דיסהרמוניה באמצעות גזיזת קווצות שיערות בגדלים לא שווים, או באמצעות יצירת אניצי שיער דוקרניים (אלה מעוצבים בעזרת מוס ומייצבי שיער). גם גווי הצבע שבהם משתמשות נשים צעירות כבר אינם סולדידים ומאופקים כבעבר (חום, שחור, צהוב) ואינם בהכרח "טבעיים" (בצבע המקורי של השיער). בהדרגה גדל השימוש בצבעים "צבעוניים", קרנבליים יותר, כמו ברוז, אדום, כתום, ירוק וכו' - צבעים שבאמצעותם "התרנגולת" כמו מאמצת "כרבלת" ומסמנת: "אני כבר לא זוגרת, אלא קוראת בקול גדול קוקוריקו על כולכם" (על המשמעויות הפמיניסטיות של התסרוקות ראו בהמשך).

התספורות החדשות של נשים צעירות בישראל ניכרות גם במה שאין בהן, או פוחת בהן, ביחס למקובל בעבר: קליעת צמות, ניפוח שיער בחלים, סלסולים ועיטורים אומנותיים הדורשים שעות ארוכות במספרה. בנות צעירות המעדיפות תספורת של שיער ארוך על פני קצר, נטוות ליצור את המראה הטבעי- "שמל/להבה" שהוא "אנטי עיצוב" במכוון, כלומר: רעמה פתוחה וגלית המציגה שפעת שיער ומבליטה את יופייה, בריאותה ופתיחותה הרגשית של בעלת השיער. השיער הפזור מעניק תחושה של רענות, טבעיות ומיניות בלתי כבושה. השיער המתנפנף כסימן מקרין גם אנרגיה ועצמאות - שגם הם ממאפייני הצעירות היום (הראון להשיג ולכבוש מקום).

את מצבור הסממנים החדשים בתספורות/תסרוקות הנשיות החדשות אפשר, כמדומני, להכתיר כמודל "הפחועה המסודרת", "בילבי הנשית" או "התום בוי הסקסית". זהו מודל העומד בסתירה מכוונת למודל "האישה המלאכית" או למודל ה"יפה האלוהית" (ראה כוכבות הוליווד בשנות הארבעים-שישים ובמיוחד בובת "ברבי") ואפילו לפאם-פטאל הצרפתי, שחסרה את היסוד האסרטיבי.

פולחן הנועורים

מאפיין אחר של תרבות השיער היום הוא טשטוש סימני הזקנה. שיער הראש הוא אחד האזורים הראשונים בגוף המבשרים את תהליך ההזדקנות. הלבנת השיער, נשירתו, איבוד הברק, הגמישות והחיות שבו - כל אלה מבשרים לכולם את חציית קו הרכס של חייו הקצרים. בעבר מקובל היה שנשים בלבד מסתירות את סימני הזקנה באמצעים שונים: איפור, מתחת עור, ניתוח פלסטי, צביעת שיער וניפוחו באמצעים מלאכותיים, השתלת שיער וחבישת פאה נוקרית. היום כל אלה נעשים בהדרגה שכיחים גם בעולמו של הגבר המזדקן. אצל גברים תהליך ההזדקנות ניכר במיוחד בשיער, בשל נטייתם לאבד שיער עם הגיל, עד כדי התקררות. והנה, בשנים האחרונות הולכת ומתרחשת ממש מהפכה ביחסם של הגברים להתקררות. מסע הפרסום החלוצי לפאות המלאכותיות של אורי גרוס, שהחל בשנות השמונים ונראה אז נעזז ואולי אף מבין ("אין מנס, אז אורי גרוס") הפך היום למסע תעמולה מקיף של פירמות רבות. סביב הסתרת הקרחת ומניעתה צמחה למעשה תעשייה שלמה, המציעה פתרונות מגוונים: פאות, השתלת שיער רפואית, תכשירים ותרופות המאטות את תהליך ההתקררות וכו'. הפתרונות עדין מוגבלים, ומקצתם מטעים ושקריים, אך הביקוש הולך וגואה. גם הבושה שנלוותה להשתלת שיער ולשימוש בתכשיר נגד התקררות יורדת, וגיבורי תרבות - כמו הזמר דורון מזר וחזאי מזג האוויר דני חפ - מתגאים לפרסם את המכון הרפואי שבו הושתל בראשם שיער חדש. השימוש הגובר במרכזי שיער ("קונדישנר"), בגלים ובמזיני שיער ("מסכות"), שנעזדו להעניק לשיער מראה גמיש ורטוב, קשור גם הוא למגמת הסתרת הזקנה (שיער יבש הוא מסימני ההזדקנות).

הקרחת הצעירה

במקביל, וללא סתירה למגמת "שיער המוחין"/"הפרכת השממה" (מלחמה בהתקררות) מתהווה מגמה של לגיטימציה, ואף אידיאליזציה, של

הקרחת המלאה - בעיקר בקרב צעירים. פחות ופחות גברים נשארים עם הקרחת החלקית ה"בנדיקטית", ומעדיפים לגלח את שארית השיער, כנזרים טיבטיים.

גם הנוהג הישן של הסוואת הקרחת באמצעות גידול שיער הצדעיים, משיכתו כלפי "שדות הבור" שעל הקרקפת כדי להסתיר את הקרחת - נוהג המסונה בסלנג "הלואה וחיסון" - יוצא בהדרגה מהאופנה. הנה כי כן, מה שהחל אצל צבי ינאי - "יול ברנר הישראלי" - ונתפס אז כחריג ותמוה, הפך היום למוסכמה בקרב רבים. אחת הסיבות לתופעה זו היא התקררות מוקדמת. מסיבות שטרם הובהרו עדיין (ככל הידוע לי), גברים נוטים היום להקריח בגיל צעיר יותר (יש המייחסים זאת לתזונה, או למתח המאפיין את החיים המודרניים. מדענים רבים סבורים שמדובר בתהליך איבוד השיער של ההומו-סאפינס). הם חוזים שהשיער הוא לא יותר מתופעה שרידית. בין בני משפחת הקופים הגדולים, האדם הוא בעל כמות השיער הקטנה ביותר ("הקוף העירום"). הם חוזים כי בשל העובדה שחשיבותו הפיזיולוגית של השיער ירדה, הוא צפוי להיעלם לחלוטין מגוף האדם תוך אלף שנה). הדבר הביא להתפשטות והחרפה של התסמונת הפסיכולוגית הגברית הראויה לשם "חרדת שמשון" (תחושת איבוד האון הגברית כתוצאה מאיבוד השיער). אגב, לגברים יש ככל הנראה על מה להסתמך כאשר הם מקשרים בין איבוד שיער לאיבוד סקס אפיל, שכן מסקר שנערך ב-1993 התברר כי 79% מהנשים בארה"ב מוצאות את הקרחת בלתי אטרקטיבית. אפשר לשער כי גילוח מלא של הקרקפת נותן מענה לתסכול בעקבות אובדן הדרגתי של השיער והיווצרות מראה ה"זנום פה זנום שם". המגלח כמו מצהיר: אעשה אני בעצמי מה שהטבע זומם לעשות בי, ובכך אוכל לו. הדגשת הקרחת תואמת את הטכניקה הסמלית של "הפוך על הפוך", שתארה לעיל לאמור: שבירת המסומן הישן (המשמעות הקונבנציונלית) באמצעות הדגשת המסומן. המתגלח מסמן: לא רק שאיני מתבייש בקרחת אלא שאני גאה בה ומבליט אותה כחלק מהבלטות הגבריות שלי, הרגישות האסתטית שלי, האומץ שלי (אני מדגיש את הקרחת שממנה כל הגברים פוחדים) והעצמאות שלי. במלים אחרות, באמצעות גילוח הראש עושה המתקרח בקרחתו את התהליך שאנתוני סינטו (Anthony Synnot) כינה "anti-masculinity to super-masculinity". טריק סמלי זה הוליד בראשית שנות השמונים באמריקה גל אופנתי חדש, ואף תנועה שלמה, בשם "קירח זה יפה" (Bald is beautiful), שהשפעתה הגיעה לישראל כעבור עשור. שון קונרי (Sean Connery), כוכב סרטי ג'יימס בונד לשעבר, וטלי סבאלס (Telly Savalas), כוכב סדרת הטלוויזיה המצליחה באותה תקופה "קוג'ק", שראשם המגולח היטיב עם חזותם וחיידך את תדמיתם הגברית, תרמו רבות להפצת אופנת הראש המגולח ולהפיכתה של הקרחת למותג אופנתי. בשנות התשעים היה זה מייקל ג'ורדן - ובעקבותיו יתר שחקני ה-NBA, שהעניקו דחיפה משמעותית נוספת לאופנת הקרחת-המשעית.

יתכן שגם מערכת הערכים המודרנית קשורה לתופעת גילוח הראש: גילוח למשעי של שיער הראש תורם למראה נקי, בריא ואקזוטי, ולתדמית עצמאית (ראו למשל, השחקן - ומי שידוע כמאצ'ו פופולארי - בחס ויליס) וצעירה (רמז לקרחתו של תינוק). יש בקרחת המלאה - הממגדת לקרחת החלקית - גם משהו מן השלמות ומהמהוקצעות המאפיין חברה פוסט מודרנית החותרת לפרפקציוניזם בכל התחומים. גם הכנות הפסיכולוגיסטיות - בבחינת אין לי מה להסתיר - משתקפת בגילוח הראש וגילוי עור הקרקפת.

יוניאייג' והתבגרות מוקדמת

תופעה אחרת בתחום אופנת השיער ושטטוש ההבחנה בין שכבות גיל, היא היעלמותן ההדרגתית של תספורות הילדים המסורתיות. היעלמות זו תואמת את היעלמות בגדי הילדים המסורתיים, ושתייהן קשורות לתהליך ההתבגרות (הביולוגי והפסיכולוגי) המהיר, המאפיין את העידן הנוכחי, ואת התקצרות תקופת הילדות. ילדות עם נעלי עקב, איפור, מיני קצרצר, בטן חשופה ושיער צבוע ומעוצב במתכונת של נשים מבוגרות, הן היום חזיון נפרץ למדי. כבר מגיל הגן ובית הספר היסודי ילדות קטנות לומדות שעליהן להיות מטופחות, מעודנות ומעודכנות בהלכי האופנה, ובקרב הבנים המצב אינו שונה בהרבה. ספק אם הפזמון הידוע "בשמלה אדומה ושתי צמות" היה נכתב בימים, ונראה כי הזמרת ירדנה ארזי היא גיבורת התרבות האחרונה בארץ, שהתגאתה בשתי צמות לתפארה. חשוב לסייג ולהדגיש, כי ההבדלים בין הגילאים בתחום התסרוקת טרם נמחקו לגמרי מנוף התרבות והאופנה. כך למשל, צביעת השיער היא עדין בעיקרה נחלת צעירים ולא זקנים. גם אורך הפאות הוא עדיין משתנה דיפרנציאלי המבחין בין בני טיפוש עשרה למבוגרים. נקודה הראויה לתשומת לב סוציולוגית היא העובדה שהיום, בניגוד לעבר, דווקא השיער הקצוץ מאפיין את התרבות הצעירה, ולא השיער הארוך. אפשר שהתופעה קשורה לחספוס ול"עוקצנות" המאפיינים את הדור הצעיר, וק לעובדה שדור ההיפים הזדקן ונעשה להורים ואף לסבים וסבתות (כלומר לפחות עדכני ולמוקד של התנכחות דורית).

רטרו-תסרוקת

מאפיין נוסף בתחום השיער הוא חידוש אופנות-עבר מערביות. דוגמא אחת היא התספורת הקצרה ה"פרעה-מסודרת" (ראו לעיל) מבית היוצר של הזמרת מדונה. מדונה לא המציאה את ז'אנר ה"אישה טורפת הגברים" (woman vampire), אלא רק שכללה אותו והתאימה אותו לחוץ שנות התשעים הפמיניסטיות. כבר בשנות השלושים - בתקופת הזהרה והשחרור שפקדה אז את איחופה וארה"ב - עלתה על מסך הקולנוע (בעיקר בגרמניה) גלריה של נשים חזקות, "קטלניות", דו-מיניות בעליל. הן נקראו "ואמפ", קיצור לואמפירית (ערפדית) צמאת דם, המוצצת כביכול את דמו של הגבר.

גם תספורות שנות החמישים והשישים שבו לאחרונה לאופנה. אצל הגברים בולט המוטיב הג'יימס דיי, קרי: הרעמה המשוכה בגלל לאחור. אופנה זו מזכירה גם את תספורות האצולה הבריטית בשנות העשרים והשלושים. אופנת ה"רטרו" (חזרה לאופנת העבר תוך עדכונים) מקובלת היום גם בשטחים אחרים, כמו ספרות ומוסיקה ובמשמעותיה נעסוק בהמשך.

לגיטימציה של הקינקי

מאפיין אחר - ואולי המשמעותי ביותר מבחינה סוציולוגית - הוא שאיבת רכיבים שאפיינו בעבר תרבויות משנה שנחשבו "קינקיות" - סטייתיות ושוליות - בתרבות המערב (לחב בשל דעות קדומות), אל תוך אופנת המיינסטרים (הומוסקסואלים, דראג קווינס, פנקיסטים, הרי-קרישנה ועוד). הראש

המגולח, תספורת המברשת/הדשא-הגזום/המרינס ("crew-cut marines"), המראה הקוצני והמשונן (באמצעות מוס), הכרבלות הצבעוניות, חיתוך השיער באורכים משתנים ועיצובו במכוון באופן א-סימטרי, הפוני הארוך המכסה את העיניים כרעלה, פאות הלחיים הארוכות והצרות, בדל הצמה בעורף - כל אלה הם סימני שיער שנחשבו בעבר "משוגעים" ופחובקטיביים, והיום הם נרמה מקובלת בקרב בני נוער ואף מבוגרים. שאיבת רכיב אופנה מתרבויות השוליים אינה אופיינית רק לתסרוקות, אלא לאופנה בכלל. נעלי הצבא הגבוהות והשחורות, הפירסינג (עדי הגוף), כתובת הקעקע (tattoo) ובגדי העור - כל אלה ועוד הם סממני אופנה פופולאריים, שהיו בעבר אופייניים לתרבויות שוליים בלבד- בעיקר לפאנקיסטים. חשוב לציין שכל המרכיבים הללו אמנם נשאבו מתרבויות השוליים, אך הם עברו תהליך מסוים של עידון ו"ביות".

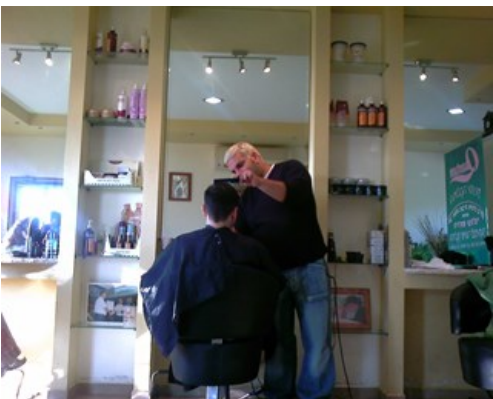
ישראל בראי התספורת

השיניים שעבר עיצוב השיער בישראל מרמזים על שינויים רחבים יותר שעברה החברה הישראלית במהלך הדורות. להלן כמה מהם:

ירידת המרכיב הלאומי-ציוני

היעלמות היסודות המקומיים באופנת השיער, ובמיוחד היעלמות מודל השיער החלוצי-צברי (בלורית וכו') משקפים את שקיעת התרבות הציונית - בעיקר בקרב המעמד המשכיל והמבוסס בארץ - ואת צמיחתו של מודל תרבותי חלופי, שעמוד התיכון שלו הוא התרבות המערבית (בעיקר האמריקאית). כמו בכל דינאמיקה של שינוי תרבותי, היעלמות המודלים המקומיים של השיער אינה משקפת רק את המציאות התרבותית המשתנה, אלא מהווה מאיץ לאותו תהליך.

פחות יהודיים

מספרה בעתלית

עוז אלמוג
צברים מספרה

היהדות אינה דת של איקונות, והיא נוטה להתרכז בחיי הרוח ולהמעיט בטיפוח הדר ונוי ברשות הכלל וברשות היחיד (ראו בתי כנסת מול כנסיות ומסגדים). יתר על כן, במסורת היהודית "נאסר לעשות את שיער הראש כאופנת הנכרים" (תוס' שבת ב', א': סוטה מ"ט, ע"ב ועוד). פולחן השיער - שהוא חלק ממערכת ערכים חדשה (ראו להלן) - משקף ותורם אפוא לצמצום היסוד היהודי בתרבות הישראלית.

המפץ התרבותי של ישראל

המגוון הרחב של תספורות המקובלות היום בין אזרחי ישראל - השונה מהמספר המצומצם של דגמי התסרוקות שהיו מקובלים בעשורים הראשונים של המדינה - משקף את התפוררות הגביש הישראלי לפרוזות קטנות, ואת השתנתה של ישראל מחברה מלוכדת בעלת טעם משותף, לחברה של יחידים עם מכנה משותף הולך ומצטמצם.

מאידך, התספורות החדשות משקפות לא רק מגמה של פיצול ופירוד בחברה הישראלית, אלא גם את המגמה ההפוכה, של סגירת פערים. כך גם בתחום העדתי; הבלורית המיתולוגית, סמל הצבריות, הייתה בעבר גם סמל ההגמוניה של מפא"י, ועם היעלמותה נעלמת בהדרגה גם הגמוניית הסמלים האשכנזית. יתר על כן, בשנות החמישים והשישים, היו אלה בעיקר הנשים האשכנזיות שרצו ויכלו להרשות לעצמן תספורות אצל ספרים מקצועיים. הנשים הספרדיות המבוגרות כיסו ראשיהן במטפחת, ואילו רוב הצעירות הסתפקו ב"חינה" ובתספורת פשוטה שעשו האימהות, האחיות או החברות. היום התספורת כבר איננה לוקסוס ומשאב של קבוצה אחת. התספורות החדשות תורמות גם לטשטוש ההבדלים החזותיים בין קבוצות מוצא שונות. כשם ששמות הילדים הניתנים היום במשפחות מזרחיות ואשכנזיות מהמעמד הבינוני אינם מסגירים את המוצא האתני, כך המראה החיצוני של הדור הצעיר - ובכלל זה התסרוקת והתספורת - כבר כמעט שאינם מסגיר את המוצא. וכאשר קשה להבחין בין אשכנזי/ת למזרחי/ת מבחינה חיצונית, גם ההבחנה הערכית נעשית קשה יותר. למעשה גם אשכנזיות וגם מזרחיות נדחקות מפני המכש האמריקאי, המוחק זהויות ישנות ומתיך אותן - בין היתר באמצעות אימוץ מודלים של אופנת שיער לועזית - לזרות אחת שאיננה מקומית (על כך בהמשך).

פולחן העצמי

התפתחות פולחן השיער בארץ (השקעת זמן רב בטיפוח השיער ועיצובו), משקפת את התפתחות עבודת העצמי בתרבות הישראלית. העובדה שמאז שנות השמונים הופכת ישראל מחברה המאדירה את הקולקטיב לחברה נרקיסיסטית שבה היחיד עומד במרכז, מסבירה את חשיבות העולה של התסרוקת והתספורת. העיסוק בשיער אינו רק ביטוי לאותו שינוי, אלא ממש מטאפורה תרבותית, שן הראש - שממנו צמח רוב השיער בגוף - הוא תמצית האינדיווידואל. הכול עסוקים בשיערם, משום שהמל עסוקים בעצמם - במראם, בתדמיתם, בבריאותם, בגילם וכו'. תספורתם של הצברים הקלאסיים הייתה למעשה "אנטי תספורת" - מה שהסמיוולוגיה מכנה "סימן אפס". השיער המתבדר והתסרוקת השבלונית כמו אמרו: "אנחנו לא מתעסקים ביופי ולא מקדישים זמן לעצמנו, אלא לקולקטיב". התסרוקות החדשות, כמו העיסוק האינטנסיבי במראה השיער, המאפיין את הצעירים היום, משדר את ההיפך הגמור: אנחנו אוהבים להתעסק ולהשקיע (זמן וממון) בטיפוח חזותנו, כי אנחנו אוהבים (או ליתר דיוק מאוהבים) בעצמנו, וכי יש לנו זמן וכסף לכך. גם צביעת השיער - ובמיוחד השימוש בגוונים האדומים הנחושתיים - שהם בולטים ומשדרים "שימו לב אלי" - מבטאים את הסולפיפיזם החדש. האדום וגווניו הם כיחצו צבעים בולטים בטבע, והלגיטימציה להשתמש בהם פירושה לגיטימציה לבלוט ולבלט את עצמן בשטח.

אפשר שגם משיכת השער לאחור תוך הבלטת המצח - דפוס המקובל היום מאוד הן בקרב גברים והן בקרב נשים - מרמז אף הוא על תרבות ה"היבריסי" - תרבות החשיבות העצמית ויצר ההתבלטות. כשם שהאדם מותח את החזה לפניו, כך הוא "מותח את המצח" באמצעות הרמת השער - בבחינת "מצח נחושה".

חברת השפע והפינוקים

התספורת היום היא למעשה סוג של בילוי ובידור פריודי - מעין מסאז' מענג, שבסופו גם יוצאים יפים ונקיים יותר (ישנן מספרות צמרת שבהן מציעים ללקוחות משקאות חמים מתוך תפריט). המספרה החדשה, לצד מכוני המסאז' והספא (סאונה, ג'קוזי וכו'), חדרי הכשר והחוגים לשיאצו, יוגה, מדיטציה, רייקי וכיוצא באלה - היא אפוא חלק ממנגנון חדש של פינוקים, שצמח בישראל בשנים האחרונות כחלק מהפיכתה לחברת שפע מערבית (יש לציין שהחוגים שהזכרנו משקפים גם חיפוש משמעות ורוגע בחיים המודרניים, ולא רק נהנתנות ופינוק, ברוח המזרח). אפשר שהתספורת חשובה לאדם המודרני לא רק בשל חשיבות השער, אלא גם משום שהיא יוצרת רגע של התרגעות ושחרור. ואולי מגע היד של הספרות מפצה על המגע הקריר והמנוכר המשתלט בהדרגה על החברה התחרותית שבה אנחנו חיים.

כיבוש הטבע

האפשרויות החדשות להשתיל שיער, למנוע נשירה, להחליק ולסלסל, לחדש צבע טבעי, ולחקות את צבע השער המקורי באמצעות תכשירים משוכללים - מהוות מעין מטאפורה לעוצמתו המדהימה של המדע. על סף המאה העשרים ואחת מסוגל ההומוסאפיניס יותר מאי פעם לשלוט בכוחות הטבע/לווסת אותם, ויכולתו זו תגבר עם התפתחותן של המהפכה הגנטית ומהפכת הטלוקומוניקציה והמחשוב.

טיפוח היופי והאסתטיקה כערך מרכזי

המגוון העשיר של התסרוקות, השימוש בגוונים רבים ובגל, הקצב של שינוי אופנת השער, והצורך להיראות טוב, מבטאים את המעבר שעשתה ישראל מחברת צנע אפורה - חברה של חאקי המגמדת (לפחות למראית עין) את היופי החיצוני (בעיקר היופי הגופני) וההידור - לחברה הקושרת כתרים ליופי, לנטי ולברק. ההאדרה עד כדי סגידה ליופי, שהתפתחה בקרבנו, קשורה מן הסתם להתפתחות התרבות האינדיווידואליסטית. אך לא רק זאת; טיפוח היופי מבטא גם סוג של מימוש עצמי, שהרי כל טיפוח, ובכלל זה טיפוח המראה, מחייב הכרת ערך העצמי, וכן תהליך של רכישת ידע ועידונים. הסבר נוסף הוא החתירה לשלמות המאפיינת חברה קפיטליסטית. על פי הסבר זה הקפיטליזם התחרותי משפיע על עליית ערך היופי, משום שבתרבות כזו אדם נעשה מוצר, והוא מנסה לשווק את עצמו בכל דרך, ובכלל זה דרך המראה החיצוני. אנשים מבינים היום אל נכון שהיופי הוא משאב חשוב למציאת עבודה ולקידום הקריירה המקצועית, ועל כן הם משקיעים בטיפוח חזותם. זאת ועוד, התחרות הגוברת על כספו של הקניין מעלה את המרכיב האסתטי של המוצרים, ומחייבת את הצרכן לפתח טעם מובחן. חוש אסתטי - שאצל הישראלים הוא עדיין בתהליך התפתחות התחלתי מאוד - בא לידי ביטוי גם בהופעה החיצונית, והוא חלק מאותה מיומנות חדשה המתפתחת בו.

פלורליזם חברתי ודמוקרטיזציה

מגוון התסרוקות הגדול, כמו גם הלגיטימציה החברתית הגוברת לתסרוקות מיוחדות ואף ביזאריות, משקפים את תהליך הדמוקרטיזציה והפלורליזציה שעבר על מדינת ישראל בשנים האחרונות, ואת התנועה המתמדת שעושה החברה הישראלית - כמו חברות מערביות אחרות - בכיוון הרחבת גבולות הסובלנות החברתית, וכלפי גילויים מגוונים, ולעתים אף משונים, של התנהגות. המגוון הגדול של מוצרים לטיפוח שיער משקף גם את עליית התרבות הדמוקרטית - תרבות שבה כל אחד יכול לבחור את מה שמתאים לצרכיו והולם את אישיותו, מתוך מבחר עצום של אפשרויות.

העובדה שיותר ויותר אנשים יכולים להרשות לעצמם תספורת במספרה היא עצמה ביטוי דמוקרטי. נכון שעדיין רק מיעוט בחברה הישראלית יכול להרשות לעצמו להסתפר במספרות יוקרה, או להזמין אליו ספר/ה הביתה; אך תספורת, כמו לינה בבית מלון, כמו אכילה במסעדה ועוד פעילויות שהיו בעבר נחלת מיעוט מיוחס, היא היום נחלת הרבים יותר מבעבר (בדומה בהשוואה למאות קודמות), משום שהיא בהישג ידם של יותר ויותר אנשים. ועוד שלוש הערות קצרות אפחות דמוקרטיות: ראשית, התספורת צפנת בחובה יסוד "דמוקרטי" משום שהשיער הוא אחד הפריטים היחידים בגוף שבהם מתקיים "שוויון" איכותי בין הנטשים להשמנה ובין הרזים, בין יפי הפנים והמכוערים, בין הגבוהים והנמוכים ובין הנכים והבריאים. שנית, עקב מיזוג הגזעים במרחצות הדורות, ניתן היום למצוא כמעט את כל סוגי השער בקרב חוב הגזעים. התופעה הזו מעידה על פריצת הגבולות התרבותיים בעולמנו, שנעשית בעיקר בשל הגירה מסיבית, והיא תורמת להפחתת סטריאוטיפים ודעות קדומות. ושלישית, תרבות התספורת היא דמוקרטית גם משום שהיא מאפשרת לכל אחד להתחפש ולהחליף זהות. החלפת התספורת מאפשרת לך להתחיל מחדש (זו גם תחושה המלווה את המסתפר) ולבוש, לפחות באופן חלקי, מעין זהות חדשה.

פער דורות קטן

התספורת והתסרוקת הן עדיין סמלי סטאטוס גילי, המחדדים את ההבחנה בין הדורות. אולם, כפי שהצגנו לעיל, התספורת והתסרוקות מאבדות בהדרגה את תכונותיהן כמאפיין גילי. יתר על כן, בעבר, בעיקר עם צמיחת אופנת השער ההיפית, היה השער מקור למריבות משפחתיות וקרעים בין הורים לילדיהם. היום נדיר למצוא הורים האוסרים בתקיפות על ילדיהם סוגי תספורת כלשהם. הסובלנות כלפי "שיגיונות" התספורת משקפת אפוא עולם שבו הסובלנות הולכת ונטמעת בתוך התרבות, עולם שבו הזכות לכפות - גם כשמדובר בצאצא - מצטמצמת.

ההתקרבות החברתית והסמלית שחלה בשנים האחרונות בין הדורות נובעת בין היתר מהופעת אתוס שימור הנעורים, שהתפתח בחברת פנאי ושפע בעלת תוחלת חיים גבוהה. בהדרגה הולכת ורווחת הטיפשה שזיקנה היא מחלה בת רפוי, או לפחות כזאת שניתן לעכב את השפעתה.

המזדקנים מנסים בכל כוחם לשמר את נעוריהם, הן באמצעות שמירה על אורח חיים צעיר (ספורט, דיאטה וכו') והן באמצעות אימוץ סמלים של תרבות צעירה (ריקודי דיסקו, לבוש צעיר, מוסיקה צעירה וכו'). גילוח שאריות השיער, צביעה, והשתלת שיער מלאכותי, הם חלק חשוב במגמה החדשה. על פי המוסכמה המתפשטת, אסור לתת לצבע השיער לדהות, כי אסור לך עצמך לדהות. הנה כי כן, אם פעם השיבה נחשבה "עטרת תפארת", סימן לחכמה ודעת, הרי היום היא הופכת סימן לבלות ולנינון. אפשר שפולחן השיער מתקשר לפולחן שימור הנעורים המודרני, גם בשל העובדה שזהו אחד מחלקי הגוף שאינם כלה (על כל פנים לא במהירות) עם המוות.

סקס אפיל

הגון האדום, הגלל המקנה לשיער מראה רטוב, השיער הפזור, העיצוב הקיפודי (סאדו?) - כל אלה נעודו ליצור סקס-אפיל, והם משקפים עולם מתירני, נטול בושה ועכבות, עולם שבו הסקס נוכח ונרמז בכל פינה (רשימת השחקניות והזוגיות המפורסמות היום שמצטיינות בשיער צבוע בגוני אדום אחכה. ביניהן, נסטסיה קינסקי, מעיין קרת, סוזן סרנדון, ג'וליה רוברטס ועוד רבות. על פי העיתון "צבעים" בהוצאת חברת לוראל פריז, כוכבות הצבועות שיערן בגוני אדום וכתום "הן סקסיות, זוהרות, נעזות, אופנתיות ועכשוויות"). נקודה ראויה לציון היא שברית הזיקה הסמלית המסורתית בין מיניות נשית ובין שיער ארוך. בעבר היה מקובל - לפחות בתרבות המערבית - ששיער ארוך הוא סימן לנשיות וסקסיות. היום דומה שגם שיער קצר, ואף שיער קצוץ, משדר אקזוטיות, עצמאות וסקס אפיל נשי. זאת בשל התפתחות מערכת אסוציאציות חדשה בין שיער לסקס (ראו למשל נטייתן של שחקניות סרטי פורנו לגלח את שיער ערוותן).

בתנועה מתמדת

הקצב המהיר שבו מתחלפים היום התספורות, התסרוקות, צבעי השיער ומוצרי הטיפוח, משקף נכחה את קצב החיים המהיר בעידן החדש. זהו עידן שבו הגיוון נעשה התניה פסיכולוגית, ההתנסות בחדש - לאידיאל, השינוי - למסורת תרבותית, ואי-היציבות - לתופעת לוואי של סגנון חיים קפריזי. בעולם שבו האופנה לובשת ופושטת צורה בקצב מטורף, נוצרת מעין עבדות של התעדכנות סגנונית.

מודלים לחיקוי

ניתוח דינאמיקת שינוי האופנה בארץ בתחום השיער מעלה כי לכוכבי המוסיקה העברית היה תפקיד היסטורי מרכזי בייבוא מודלים זרים ובהפצתם. כך למשל, שלום חנוך, אריק אינשטיין, עוזי פוקס וצביקה פיק, שהשפיעו על אופנת ה"ביטניקים" וההיפים, ומייק ברנט, טריפונאס, אבנר גדסי ושימי תבורי, שהפיצו את אופנת ה"סאן רמו". הזמר שלמה גרוניך היה "הידוען" הראשון בארץ שהעז ללכת עם קוקו זקנקו. בזמנו הדבר נראה יומרני, משוגע ואמיץ, ואילו היום הקוקו והזקנקו נעשו לתו תקן תרבותי, ובמידה רבה לאחד מסמלי הזמן (להתפשטות הקוקו תרם בזמנו גם השף הפופולארי ישראל אהרוני). אביב גפן היה, כאמור, בין הראשונים שיצרו לגיטימציה לסמלים יוני-סקסיים בשיער, וסי הימן וריקי גל היו בין הראשונות שהלכו עם תספורת ה"תום בוי" (הן הושפעו קרוב לוודאי מהזמרת הבריטית אני למוקס). רמי קליינשטיין, ואחריו קובי אוז, תרמו להפיכת הקרחת למודל של יופי בקרב צעירים, וקובי אוז הוסיף ותרם להתפשטות המראה ה"קולי" של פאות זקנים "דאליים" (שאבתי את ההגדרה משפמו ותסרוקותו של הצייר סלבדור דאלי). היום גם לדוגמנים ולמגישי תוכניות הנער בטלוויזיה תפקיד חשוב בהכתבת טעמים בתחום השיער.

השפעתם של הזמרים אינה ייחודית רק לישראל, והיא משקפת את עליית כוחו של "גיבור התרבות" כמעצב טעם קהל וסגנון תרבותי בעידן הטלוקומוניקציה. השפעתם של הזמרים נובעת מהרגישות האסתטית המאפיינת אותם, מהעובדה שהם עצמאיים ומורדים מטבעם ו"עושים מה שבראש שלהם" (תרתי משמע), מהחשיפה הגדולה שהם מקבלים (קונצרטים, טלוויזיה וכו'), ומכוחם המהפנט של מוסיקת הקצב החשמלית ומופעי הרוק ושלוחותיו - בעיקר בקרב צעירים. במסגרת מופעי הרוק בעולם המערבי נוצרה למעשה בעשורים האחרונים מעין מוסכמה, שזמר/להקה נדרשים לחדש לא רק בתחום המוסיקה אלא גם בתחום ההופעה החיצונית, שהיא חלק מהמופע, חלק מהתחרות בין הכוכבים וחלק מתרבות הרוק בכללותה.

טלוויזיה, תסרוקת וגלובליזציה

בעשורים האחרונים הפכה הטלוויזיה בארצות המערב - ובכלל זה בישראל - למנגנון חשוב בעיצוב סגנון וטעמים. אופנת השיער ממחישה יפה את השפעתה המתעצמת של הטלוויזיה על חיינו. כך למשל, בתחילת שנות התשעים החלה חוחת בישראל (בעיקר בקרב צעירים מזרחיים) תספורת ה-WWF (מופעי ההיאבקות החופשית האמריקאית, ששודרו אז ברשת הטלוויזיה הלבנונית והירדנית, וצברו פופולאריות רבה בכל העולם). סממניה האופנתיים הם: פאות המגולחות בקו שמעל לאוזן (לעתים בתוספת זנב סוס גבוה), צדעים מגולחים למשעי, בדל שיער זעיר בעורף, שילוב של שיער עורף ארוך ופוני קצרצר (אפייני בעיקר ל"ערסים"). הצבע בשיער הגברים, גם הוא הושפע ממופעי ה-WWF, ובשלב יותר מאוחר גם מתסרוקותיו של דניס חודמן, כוכבה האקסצנטרי של ליגת ה-NBA האמריקאית (שמשחקה משודרים בארץ). ערוץ האם.טי.וי הוא אולי סמן האופנה, ובכלל זה התסרוקות, החשוב ביותר בדורנו. כוכבי הרוק - בעיקר הכוכבים השחורים האמריקאים (התרבות השחורה בארה"ב יצירתית מאד בתחום השיער), וכוכבי להקות הרוק הבריטיות, המפזזים בקליפים הקלידוסקופיים - יוצרים לא רק אופנה מוסיקלית חדשה, אלא "לוק" חדש שלם. השפעת הטלוויזיה על אופנת השיער היא תופעה סוציולוגית חשובה, משום שבאמצעות הערוצים הבינלאומיים - ובעיקר ערוצי המוסיקה והספורט - נוצר בהדרגה "לוק" אוניברסאלי, המקדם את היווצרות הכפר הגלובלי. ואכן, הצעירים הישראליים דומים היום יותר מתמיד לצעירים האיטלקיים, הצרפתיים, הבריטיים או האמריקאיים, בעיקר דמיון חזותי (המבטא בעקיפין גם דמיון בטעמים ובמערכת ערכים).

התסרוקת כמדד וקטליזאטור פוסט-פמיניסטי

התסרוקות החדשות, הן בקרב נשים והן בקרב גברים, מהוות את אחד הביטויים הסמליים למהפכה הפוסט-פמיניסטית, שהתרחשה במחצית השנייה של שנות התשעים בעולם המערבי, וגם בישראל. עיקרה הוא המשך המאבק הפמיניסטי לביטול האפליה הנשית ולמימוש עצמי של נשים בכל התחומים, וצמצום הדרגתי של דומיננטיות מצ'ואית. בניגוד לפמיניזם המסורתי, שניסה לבטל את סממני הנשיות והמיניות, כאן הדגש מושם על

הבלטת הנשיות, על השחרור המיני, ועל מרכיב ההתגרות בגברים. הסממנים החדשים בתחום עיצוב השיער - כמו בתחומי אופנה אחרים (למשל, נעלים גבוהות, בגדי עור, כתובות קעקע ועוד) - משווה לנשים הצעירות החדשות חזות סקסית (שיער רטוב, פזור, משונן וצבוע בצבעים מושכים), מסתורית, "שובבה/פראית", נון-קונפורמיסטית ופרובוקטיבית. האישה הפוסט-פמיניסטית כמו מצהירה בתספורתה ובתסחוקתה: אינני נחבאת אל הכלים (גם לא "כלי המטבח"). כשם ששיערי אינו קלוע כך גם אני כבר אינני כלואה בבית. כי אין לי זמן לטטויות, אני ספונטנית, עצמאית, חזקה, פיקחית ומשכלה, יש לי מעמד וקרירה משלי, אני משוחררת מבחינה מינית, אני מפתה אך לא מתפתה בקלות; אתם (הגברים) יכולים לרדוף אחרי, אבל אני אקבע את הכללים בחיזור ובמגע עם הגבר. זהו דור חדש של צעירות שגדלו עם הגלולה, הטמפון, הרק, המחשב, האופנה הבינלאומית, האם.טו.ו וההשכלה הגבוהה. אלה צעירות משוחררות והישגיות, שאמהותיהן נטשו בהדרגה את תפקיד עקרת הבית הצייתנית והצייקנית. אותן אימהות חינכו את בנותיהן לא להיות תלויות בגבר, לא לסור אוטומטית למרותן, ולא להסס לתבוע את המגיע להן בכל תחום. השפעה חשובה ביבוא המודל החדש בקרב הנשים בעולם הייתה לזמרת מדונה, ובארץ - לנשים כמו עירית לינור, מירב מיכאלי ושלי יחימוביץ.

גם הקוטב הגברי-מצ'ואי נע, כאמור, לאמצע, באמצעות אימוץ סממנים נשיים או הומוסקסואליים. עצם עיסוקם הגובר של גברים בטיפוח המראה החיצוני - תהליך שהחל בארצות המערב בסוף שנות השבעים - מעיד על טשטוש ההבחנה בין סגנון חיים נשי לסגנון חיים גברי. אימוץ סממנים שנחשב גבריים במסורת עיצוב השיער על ידי נשים, וסממנים שנחשב נשיים - על ידי גברים, תורם על כל פנים, למהפכת המגדר, כיוון שהוא מפחית סימני זהות מגדריים, ומצמצם טאבואים וסטריאוטיפים שנצרו על בסיס אפליה והפרדה בין נשים לגברים.

העידן הפוסט מודרני

הצבעוניות, אי-הסימטריה, הקוצניות, השיער המעוצב במבנה פרוע ובלתי מסודר במכוון, הערבוב הקולאז' בין אלמנטים שהיו שייכים בעבר לקטגוריות שונות (גברים/נשים, צעירים/מבוגרים, תרבות מזרחית/תרבות מערבית וכו'), הצוטוים מאופנות העבר (ג'יימס דין, אלביס פרסלי וכו') ומתוכניות טלוויזיה, ההתמקדות בצורה ובאמצעי והפיכתם לעיקר - כל אלה משקפים במידה רבה את השקפת העולם וסגנון החיים הפוסט-מודרניים, המשתלטים בהדרגה על חיינו. אנו חיים בעולם שבו לא רק מוסכמות נשברות, אלא גם הירארכיות מקודשות קורסות. זהו עולם חדש, שבו נבדקות ללא הרף אפשרויות חדשות (אסתטיות ואחרות) והכול הופך ללגיטימי. סמלים מסורתיים מחוקנים בהדרגה ממשמעותם, והופכים לקליפה אסתטית בלבד.

בעולם הפוסט מודרני צומח האדם הספקן, הציני, המתוחכם, הפרובוקטיבי, התיאטרלי, המשועמעם והשטוח. ואכן, הקעקועים החדשים, יותר משהם אסתטיים, הם אנטי פתטיים ולעתים קרובות משעשעים למדי. החזות המשעשעת מבטאת אל נכון את הגישה הקלילה-מלגלגת-ניהיליסטית לחיים, המאפיינת חלקים הולכים ומתרחבים מקרב הדור הצעיר בארצות המערב. כאשר מגפי צבא נמכרים כנעלים אופנתיות, וצלבי קרס (עדיין רק באירופה ולא אצלנו) כעדיים, אין זה פלא שגם תספורות של חבורות רחוב אלימות הופכות לחלק לגיטימי בקולאז'.

ואכן, גם התספורות החדשות, יותר משהן אסתטיות הן משעשעות. גם הקוצים ("ספייקים") בשיער קשורים בדרך כלשהי לעוקצנות ולחספוס המאפיינים את דור האייקס.

התספורת החדשה לא נועדה להביע שום דבר אידיאולוגי. משמעותה היא אי-משמעותה - "נונסנס" - והמסר שהיא נושאת הוא שאין מסר - זו גם הבשורה הפוסט-מודרנית. העיסוק בשיער הוא מבחינה זו לא יותר מאוננות, שנועדה להעביר את הזמן בכף. זו אוננות מהנה ומושכת, אבל יש בה גם משהו עקר, ולפעמים אף יסוד של הרס עצמי וניכור. היא מבטאת את החופש האישי, אך גם את התווה ובהו הערכי ואת משבר הזהות בחברת ההמונים.

האדם כמיצג מהלך

חוב הישראלים, כמו חוב האירופים, עדיין שמרניים ביחס לתספורתם. הם אינם מרבים לשנות באופן רדיקאלי את מראה שיערם במהלך חייהם, ובודאי שאינם ממהרים לאמץ את הקו החדש התיאטרלי. יחד עם זאת, אופנת הקרנבל הולכת ומתפשטת בהדרגה. התספורות נעשות משנה לשנה יותר מפתיעות, ויותר אקסהיביציוניסטיות, כיוון שהארץ בגרירה חדשה נעשה נושא יותר, והקושי לגרות, להתגרות ולהתרען נעשה גדול יותר. המעצבים נאלצים להפעיל את דמיונם ולבדוק עוד ועוד אפשרויות שלא נוסו בעבר. כך הופך הבלתי אפשרי מבחינה חברתית, לאפשרי.

התספורות החדשות ישאבו עוד ועוד ציטוטים מתרבויות מגוונות ברחבי העולם ומתקופות שונות. לא מן הנמנע שנראה בעתיד נשים עם תספורות שנשאבו מאופנת הבהמה האירופית של שנות השלושים, או גברים החובשים פאות של אצילי המאה השבע עשרה. מה שנחשב משונה יחשב בעתיד לתקני, ומה שנחשב לביזארי וסטייתי יחשב למעניין ואופנתי.

ביבליוגרפיה

ספרי עיון ומדע

- אלמוג עוז, **הצבר - דיוקן**, עם עובד - ספרית אופקים, 1997.
- נורס א', **גוף האדם**, הספרייה המדעית של לייף, ספרית מעריב, 1969.
- Brownmiller, S., **Femininity**. New York: Linden Press, Simon and Schuster, 1984.
- Cooper, W., **Hair: Sex, Society, Symbolism**. New York: Stein and Day, 1971.
- Davis, A., **Angela Davis: An Autobiography**. New York: Random House, 1974.
- Douglas, A., **The feminization of American Culture**. New York: Anchor Books, 1977.

- Douglas, M., **Natural Symbols**. Pelican Books, 1973
- Fix, C., **Looking Good: A Guide for Man**. New York: Hawthorne, 1981
- Goffman, E., **Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates**. Chicago: Aldine, 1961
- Greer, G., **The Female Eunuch**. London: Paladin Books, 1971
- Hildebeitel, A. and Miller B. D. (eds.). **Hair - Its Power and Meaning in Asian Cultures**. New York: State University of New York Press, 1998
- Knight, N., **Skinheads**. London: Omnibus Press, 1982
- Levine, S. and Lyons H., **The Decade of Women**. New York: Putnam's Paragon Books, 1980
- Magubane, B. M., **The Ties That Bind: African American. Consciousness of Africa**. Trenton, NJ: Africa World Press, 1987
- Malcolm, X., **The Autobiography of Malcolm X**. New York: Grove Press, 1965
- Molloy, J., **Dress for Success**. New York: Warner Books, 1976
- Morrow, B., **400 Years Without a Comb**. San Diego: Black Publishers of San Diego, 1973
- Polhemus, T., **The Body Reader, Social Aspects of the Human Body**. New York: Pantheon Books, 1978
- Postman, N., **The Disappearance of Childhood**, 1982
- Rooks N. M., **Hair Raising, Beauty, Culture, and African American Women**. New Jersey: Rutgers University Press, 1996
- Sagay, E., **African Hairstyles: Styles of Yesterday and Today**. London: Heinemann Educational Books, 1983
- Simkins, A. A., **The Functional and Symbolic Roles of Hair and HeAmong Afro-American Woman: A cultural Perspective**. Phd. Diss., University of North Carolina, Greensboro
- Taylor, p., **Bald is Beautiful**. Toronto: Key Porter Books, 1983
- Vlahos, O., **Body, The Ultimate Symbol**, New York: J.B. Lippicott Company, 1979

מאמרים בכתבי עת ובספרים

- מעוז ר', "גלגולי הבלורית בספרות הישראלית", **מאזניים** ס"ב, 1988, 45.
- סמואל מ', "שיער במקורות", **בשדה חמד** 2, 1998, 73.
- Almog, O., "From Blorit to Ponytail - Hairstyles in Israeli Culture", **Israel Studies**, Summer 8 (2), 2003, pp. 82-118
- Frasko, M., "Bouffants, Beehives, and Atomic Hairdos" in: **Daring Do's**. Paris-New York: Flammarion, 1994, pp. 122-125
- Horn, J. C., "Is it true Blondes seem Less Dumb?" **Psychology Today**, October, 1979, 116
- Hallpike C. R., "Social hair", **Man**, 9, 1969, pp. 256-264
- Kelley, R. D. G., "Nap Time: Historicizing the Afro", **Fashion Theory** Vol. 1, Issue 1, March, 1997, pp. 337-353
- McAlexander, J. H. and Schouten, J. W., "Hair Style Changes as Transition Markers" **Sociology and Social Research**, Vol 74, No 1, October, 1989, pp. 58-62
- Palmer, A., "New Directions: Fashion History Studies and Research in North America and England", **Fashion Theory** Vol. 1, Issue 1, March 1997, pp. 297-31
- Sheumaker, H., "'This Lock You See': Nineteenth-Century Hair Work as the Comodified Self", **Fashion Theory**, Vol 1, Issue 4, 1997, pp. 421-446
- Steele, V., "Anti-Fashion: The 1970s", **Fashion Theory** Vol. 1, Issue 1, March 1997, pp. 279-297
- Synnott, A., "Shame and Glory: a Sociology of Hair". **The British Journal of Sociology**, Vol 38, No 3, 1987, pp. 381-413
- White, S and White G., "Slave Hair and African American Culture in the Eighteenth and Nineteenth Centuries", **Journal of Southern History**, 61, No 1, 1995, pp. 45-56
- Zdatny, S., "The Boish Look and the Liberated Woman: The Politics and Aesthetics of Women's Hairstyles", **Fashion Theory** Vol. 1, Issue 1, March, 1997, pp. 367-399

כתבות ומאמרים בעיתונות

- דין ד', "הנשים הגדולות מן החלומות", **ליידי גלובס**, 4.7.1998.
- לונדון ירון, "עלה קירח, עלה קירח", **ידיעות אחרונות**, 7 ימים, 1.10.1995, עמ' 40.
- קזין א', "ברוכים הבאים לבית הבובות", **הארץ**, **גלריה**, 25.1.1999, עמ' ד1.
- שואף הדס, "מלכת הפאנק", **וואלה אפנה**, 5.3.2006.

[לדף המאמר באתר <<](#)